

FLÓRIÁN MÁRIA

A „KISKÖRÖSI GÚNYA”

Kiskőrös¹ alföldi mezőváros, amelynek mai népessége egykor meghatározó arányban protestáns szlovák telepesekből alakult ki. A lakosság zöme ma is evangélikus, és ma is jelentős a szlovák nyelvnek egy helyben konzerválódott dialektusát beszélők száma. Jelen dolgozatban – a felidézhető történeti források segítségével, illetve a helyileg jellegzetesnek tartott „kiskőrösi” viseletelemek és a környező Duna–Tisza közti mezővárosok, települések viseleteinek összehasonlítása révén – megkíséreljük kiszűrni a 18. században betelepült evangélikus szlovákok magukkal hozott öltözködésének esetleg fennmaradt emlékeit, illetve megkíséreljük megtalálni azokat a sajátos öltözeteket, amelyeket a kiskőrösi lakosság már helyben alakított ki.

¹ A kiskőrösi szlovák népviselet kutatására a Szlovák Kutatóintézet magyarországi kutatási céljainak részeként GYIVICSÁN Anna professzor asszony kért fel. Három ízben (1997. szeptember 29–30.; 1998. június 3–4. és 16–17.), összesen öt napot töltöttem Kiskőrösön. A Városi Könyvtár Kézirattárában átnéztem a témára vonatkozó korábbi néprajzi gyűjtéseket, annak érdekében is, hogy elkerüljem a korábban már kikérdezett adatközlőket. A Szlovák Tájház gyűjteményében lévő öltözetdarabokról részletes leírást és szabásmintát készítettem. „Élő viseletet” csak a hetipiacra a tanyákról bejövő asszonyokon láttam, de több adatközlő segítségével megismerkedtem a kiskőrösi viselet részleteivel is. – További terveimben a kalocsai Viski Károly Múzeumban, a kecskeméti Katona József Múzeumban és a Néprajzi Múzeumban található kiskőrösi viseletdarabok, néprajzi gyűjtések és a Kiskőrösre vonatkozó korábbi feldolgozások megismerése volt. Szükségesnek tartottam volna egy jelentősebb egyházi ünnep alkalmával a kiskőrösi evangélikus közösség öltözködésének megfigyelését és a Kiskőrös szállásaira is kiterjedő terepmunkát. Mindezekre a kutatóintézet forráshiány miatt már nem került sor. Jelen dolgozatban eddigi ismereteimet foglalom össze. – Szlovákul megjelent: „*Malokerešská gúňa*”. Národopis slovákov v Maďarsku. Magyarországi szlovákok néprajza 19. 93–124. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

MIBEN BEFOLYÁSOLTA KISKÖRÖS ÖLTÖZKÖDÉSÉT AZ, HOGY ALFÖLDI MEZŐVÁROS?

Kiskörös már a 15. században népes település lehetett.² 1529-ben a törökök és a rácok Kiskörösről is – marhákkal és lovakkal együtt – „megszámlálhatatlan gyermeket hurcoltak el”. A török kiűzése után, a 17. század végére, Kiskörös a többi alföldi településhez hasonlóan pusztasággá vált. Ám lakói nem pusztultak ki teljesen, és a török kiűzése után visszatértek Kiskörösre és a környező pusztákra. Ez időkből Kiskörös írásos említése Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 1702. november 12-i jegyzőkönyvében található, amely azzal foglalkozik, hogy a felszabadított területeken a földesurak – birtoklásról szóló okleveleik bemutatása, valamint a fegyverválság (redemptio) megfizetése után – visszanyerhetik ősi birtokaikat. 1703-ban, miután Rákóczi Ordason tárgyalt I. Lipót császár megbízottaival, csapataival az ekkor kis népességű Kiskörösre vonult vissza.

Az alföldi mezővárosokat a 18. század elejétől, esetenként különböző szokásokkal, öltözködéssel többfelől érkező népességgel telepítették be. A gyér lakosságú Kiskörös a Wattay-uradalomhoz tartozott. A Wattay család Árva, Hont, Gömör, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Sáros, Túróc, Zemplén több településéből 700, vegyesen szlovák és magyar nevű embert toborzott. A község telepítőlevelét 1718-ban írta alá Wattay János és István. Jobbágytelkeket is kijelöltek, de a határ nagyobb részét nem osztották ki, hanem az új lakosoknak bérelniük kellett. Idővel újabb családok is érkeztek, ugyancsak a fenti megyékből. Nemcsak letelepültek, 163 család tovább is ment távolabbi vagy a környező településekre. Kiskörös 1784-re 5000 lelket számláló településsé fejlődött,³ 500 házban és többen a szálláskertekben laktak, de hogy milyen volt a nemzetiségi arány, nem tudható, hiszen az áttelepülő szlovákok és magyarok is jöttek-mentek. Kiskörös 1785-ben mezővárosi rangot és évi négy alkalomra országos vásártartási jogot kapott. Vásárait Kalocsától Kecskemétig szívesen látogatták, az országos vásárokon pedig Szeged, Szabadka, Csongrád, Kecskemét vidékéről idehajtották a marhát, amit dunántúliak vásároltak meg. Lassanként a város meggazdagodott, az uraság pedig elszegényedett. Itt már 1844-ben megkezdődött a jobbágyfelszabadítás, megfizették az örökváltságot, de 1866-ban, a tagosítás során, a város lakóinak valamennyi földet és földesúri jogot újra meg kellett váltani.

² A város történetéről és társadalmi viszonyairól a Mészáros Sándor szerkesztette *Kiskörös helytörténeti monográfiája* (1989) alapján írok.

³ Az északi megyékből érkező nincsteleneket a jó minőségű földek és a szabad földfoglalás mellett a szabad költözködési jog is csábította a dél-magyarországi területekre. Ez utóbbi tette lehetővé, hogy a hároméves adómentesség leteltével továbbvándoroljanak, és új telephelyükön hasonló kedvezményben részesüljenek, ami a népesség gyakori cserélődéséhez vezetett. FÜGEDI 1969. 61–63.

Az újratelepítés idején az új lakosok közül a földműveléshez kevesen értettek. Egyik főfoglalkozásuk a fuvarozás volt, az utak Kecskemét, Félegyháza, Halas, Kalocsa és Pest felé járódtak ki. Másik főfoglalkozásuk a pásztorkodás volt, még vagy 100 évig minden családnak volt birkanyája. 1791-ben kezdődött a szőlőtelepítés a korábbi kaszálókon, ami a legeltető állattartás visszaesésével járt, „a szarvasmarha, a ló, sertés csak a gazdasághoz okvetlen szükséges számra” volt szorítva.⁴ A 19. század közepére a kiskörösi többsége földműves lett. A kiegyezés után ezen a jó szőlőtermő tájon is erősödött a földszerzési láz, a szőlő mellett gyümölcsöt, zöldséget termesztettek. 1882-ben Budapest és Zimony között, ugyanebben az évben Kiskörös és Kalocsa között is megindult a vasúti közlekedés,⁵ ami valódi gazdasági fellendülést eredményezett. A kiskörösi gazdák egyre több birtokot vásároltak Bócsától Hartáig. A kiskörösi olcsó piacot még Pestről is látogatták. Kiskörös a híres „öt homoki mezőváros” (Kecskemét, Nagykörös, Kiskunhalas, Jánoshalma) egyike lett.

Az alföldi mezővárosokat a 18. század elején még nem vette körül apró falvak koszorúja, amelyeknek maga a város közigazgatási és vásárközpontjává válhatott volna. A legközelebbi városok is aránylag nagy távolságra voltak ahhoz, hogy közöttük szorosabb kapcsolat jöhetett volna létre.⁶ Ebben az expanzióban az alföldi városok a 19. századra mégis homogenizálódtak. A tanyásodás, az ezzel párhuzamosan birtokba vett egyre nagyobb határban folyó munkák, gazdálkodásuk mégis egyöntetűen alakult, a nyomtatás, cséplés, a kaszával történő aratás bevezetése hozzávetőleges lépéstartással zajlott. Ezeknek a városoknak középmagyar vagy alföldi háztípust képviselő házai és kemenceformái, lakásbelsői hasonlítottak egymáshoz. Az alföldi települések öltözködése is hasonlóképpen, együttesen alakult. Az alföldi városlakókat – a felvidéki vagy dél-dunántúli kisebb falvak parasztnépéhez képest – a polgári divathoz inkább közelítő öltözködés jellemezte.⁷ Mivel maguk az alföldi városok lakói települtek ki a környező szállásokra, a tanyákon élők viselete is városias volt.

Kiskörös társadalmi struktúrája és szociális viszonyai néhány vonásban eltértek a délkelet-alföldi, szintén szlovák lakosságú mezővárosokétól (Békés-

⁴ TEPLICZKY 1880. 46.

⁵ Egy település fejlődése szempontjából mindig fontos volt, hogy mennyire érintették a főbb közlekedési útvonalak. Kiskörös ebből a szempontból kedvező helyzetben volt, a középkorban a Balkánról induló marhahajtó út, a Rác út, Kiskörös mellett ment el. Később Kiskörösön haladt át a Duna–Tisza között átszelő, a dunaföldvári dunai és a szegedi tiszai átkelőhely között haladó út, valamint az Erdélyből induló sószállítás útvonala. 1788-ban II. József gyorskocsi-járatot állított fel Pétervárad és Bécs között, ez lett a későbbi budazimonyi postaút, amin idővel delizsánsz közlekedett. 1852-ben Kisköröst is bekapcsolták ebbe az útvonalba.

⁶ TÁLASI 1979.

⁷ HOFER 1987. 87.

csaba, Szarvas, Tótkomlós). Itt nem volt 100-300 holdas gazdagparaszti réteg, és jóval alacsonyabb volt a középparasztság aránya is. Nincstelenek sem voltak, mert mindenkinek volt egy kis szőlője. Ez az állapot az 1880-as évek után alakult így,⁸ és az tette lehetővé, hogy itt a zsellérek is kezdettől fogva részesültek a birtokhasználatban. 1880 körül még csak a falu alatti „hegyekben” volt szőlő. A filoxéra a homoki szőlőkben nem pusztított, így Kiskőrösön a filoxéra éppen a bor konjunktúráját eredményezte, és az egész határban szétterjedt a szőlőkultúra. A Kiskőrös–Soltvadkert–Kecel alkotta bormedencét „aranyháromszögként” is emlegették. A szőlőtermesztés, a kerti termelés pedig éppen a zsellér eredetű törpebirtokosoknak kedvezett. „Kiskőrösön van a legtöbb törpebirtokos az egész Kiskunságban... Kis földjeiken a gyümölcs- és szőlőtermelés megszabadítja őket a fojtogató gondtól, vagy a bizonytalan proletárosodástól. Itt nincs rátarti gazda, aki röstellné a kerttel való bajlódást. Ma már szőlővel és gyümölcessel van teli az egész határ, és mindenki foglalkozik vele. S a piacuk fejlődik is rohamosan. A nagy halasi és kecskeméti cégek állandó megbízottjaikat küldik el Kiskőrösre, az országos jelentések is közlik a kiskőrösi árakat.”⁹

Kiskőrösön már a 19. század elejétől megjelentek a városokra jellemző épületek, így a városháza, a szálloda, a Nagyvendéglő. A kiegyezés után felgyorsult a városi fejlődés, 1868-tól sorra alakultak a társadalmi egyesületek, olvasóegyletek, dalárdák, megnyílt a kaszinó. 1880. október 16-án a Magyar Írók és Művészek Társasága nevében Jókai átvette Petőfi szülőházát mint múzeumot. 1885-ben megalakult az első társaskör a földműves lakosság tájékoztatására, a Kiskőrösi Népkör, amely 1925-től mint Gazdakör működött. 1896–97-ben indult Kiskőrös első helyi lapja, *Halas és Kiskőrös* címmel.¹⁰ Már az első világháború kitörése előtt mozielőadások is voltak, állandó mozi azonban csak 1920-tól működött a Szarvas Szálló színháztermében.

Kiskőrös mezőváros volta, városias társadalmi élete hatással volt lakóinak öltözködésére is, a városi lakoshoz méltó, a korrallal haladó, parasztpolgári öltözetegyüttest tartották magukhoz illőnek. A város kirajzolásai, a határbeli pusztákon létrejött tanyák végül nem egy Kiskőrösön belüli házhoz tartozó valódi tanyák, hanem örökös lakóhelyek lettek (Kisbócsa, Cebe, Tabdi, Csengőd, Kaszantyú, Tázlár, Szűcsi) a kertgazdálkodás lehetőségével. A kiköltözők városi kapcsolódásai ugyan nem szűntek meg, de a divatot könnyebben követő városiakhoz képest öltözködésük idővel elmaradt, egy korábbi „polgáris” szintet őrzött meg, és lassanként parasztosnak számított.

⁸ GYIVICSÁN 1993. 155. 56. jegyzet.

⁹ ERDEI é. n. 147–148.

¹⁰ 1896–1897-ben Kiskunhalason jelent meg *Halas és Kiskőrös* címmel Kiskőrös első újságja, 1906-ban a *Kiskőrös és Járása*, 1920-tól *Kiskőrösi Hírlap*. A helyi újságok közültek például a budapesti árleszállításokat is.

MIBEN BEFOLYÁSOLTA KISKÖRÖS VISELETÉT, HOGY LAKÓINAK JELENTÉKENY TÖBBSÉGE EVANGÉLIKUS SZLOVÁK VOLT?

A Wattay család losonci ága katolikus, a pomázi ág viszont evangélikus volt. A pomázi ág, a „cuius regio, eius religio” elvén, nincstelen evangélikus családokat telepített Kiskőrösre. Az evangélikus egyház első lelkésze, Bartholomaides Ádám összeírása szerint nevük vegyesen szlovák és magyar volt.¹¹ Letelepülés után 1-2 évvel már volt templomuk és iskolájuk. Kiskőrös a töröktől visszafoglalt, úgynevezett „neoaquistica” területen fekszik, ahol egy 1700-as uralkodói rendelet szerint a király nem tűrt meg protestáns „eretnekeket”. Ezt a rendeletet 1731-ben a Carolina Resolutio megerősítette, ami miatt Kiskőrösnek több évtizeden át nem volt evangélikus papja és tanítója, csak titokban tartottak istentiszteletet, és a gyermekeket maguk tanították. II. József türelmi rendeletét követően megerősödött az evangélikus egyház. Az, hogy saját nemzeti-ségi intézményekkel, iskolával, templommal rendelkeztek,¹² hozzájárult a nyelv és a nemzetiségi lét fenntartásához, hiszen a szlovák, az egyházi és tanítási nyelv, az adminisztráció nyelveként is működött.¹³ A magyar lakosú településekkel körülvett Kiskőrös a másutt csoportokat alkotó magyarországi szlovák falvakhoz képest meglehetősen elszigetelt volt. A földrajzilag legközelebbi, többségében evangélikus szlovák településsel, Dunaegyházával és Apostaggal és a szintén evangélikus, de német Hartával a 19. században meglazultak az egykor létező, összekötő szálak. A kalocsai egyházi uradalomhoz tartozó, többségében szlovákok lakta, de katolikus Miskével pedig nem volt kapcsolatuk.¹⁴

A 19. század első évtizedeiben a nemzetiségi települések – különösen, ha összhangban voltak a felekezeti környezettel is – még őrizték nyelvüket. A szlovák evangélikusoknak az Alföldön is voltak szellemi központjai, Kiskőrösön is jeles szlovák értelmiségiek működtek. A jómódú alföldi szlovák települések és lelkészeik még kapcsolatban voltak a felvidékiekkel, még nem számítottak perifériának a szlovák nemzeti kultúra szempontjából.¹⁵ Ezt az állapotot védendő, 1776-ban megpróbálkoztak azzal, hogy a katolikusokat kiűzzék Kiskőrösről,¹⁶ ezért panaszt emeltek a kiskőrösiek ellen. 1807-ben azonban

¹¹ A családnevek nem nyújtanak elég alapot a nemzetiség meghatározására, egy új közösségben egy új név gyakran a kibocsátó falu neve, lehet magyar is, szlovák is. MANGA 1973. 246. – Kiskőrös esetében maga TEPLICZKY János (1880. 7.), egy betelepült család negyedik generációja említi, hogy az eredeti családnevek helyett helynevekkel jelölték magukat a családok.

¹² GYIVICSÁN 1984. 43.

¹³ GYIVICSÁN 1993. 119.

¹⁴ GYIVICSÁN 1993. 109.

¹⁵ KISS Gy. 1993. 290.

¹⁶ TEPLICZKY 1880. 8.

a városnak sikerült megtiltania, hogy katolikusok telepedjenek le Kiskőrösön. 1821-ben az 5149 protestáns mellett 254 katolikust és 30 izraelitát írtak össze. FÉNYES Elek 1851-ben 5560 szlovák eredetű ágostain kívül, akik néhány idős ember kivételével tudtak magyarul, 257 római katolikus magyart és 223 hébert említ Kiskőrösön. A 19. század közepére az evangélikus kiskőrösiek földművesek, a tisztviselők és az iparosok pedig – a később elsősorban Kecskemétről be-települő kisiparoscsaládok is – zömmel katolikusok és magyarok voltak.

1834-ben épült fel az evangélikus „csöngős iskola”. 1859-től az evangélikus egyház „vasárnapi oskolát” indított a kiskőrösi iparosinasoknak, és 1869-től sorban megalakultak a tanyasi iskolák is. Ahol nem volt katolikus iskola, ott a katolikusok is az evangélikus iskolába jártak, és fordítva. 1877-ben már óvodájuk is volt. Polgári iskola az 1868-as rendelet ellenére csak a századforduló után nyílt Kiskőrösön, a fiúk a halasi, kalocsai, szarvasi gimnáziumba iratkoztak be, a kislányok pedig az elemi népiskola után nem tanultak tovább.¹⁷

A 19. század elejétől az evangélikus iskolában a magyar nyelvet is tanították. 1836-ban és 1844-ben törvények gondoskodtak a kétnyelvű oktatás párhuzamosságáról.¹⁸ Ezzel megindult a kisebb nemzetiségi csoportok asszimilálódása és távolodása a felvidéki szlovákoktól. A Felvidéken egyre erőteljesebben kibontakozó nemzeti mozgalmakhoz képest az alföldi szlovákok periferikus helyzetbe kerültek.¹⁹ Az 1878-ig szlovák nyelvű oktatást felváltotta a magyar. A magyarosodás ott volt jelentős, ahol a szlovákok szórványban éltek, illetve ahol felemelkedtek a társadalmi létrán.²⁰

A 20. század elejétől a magyar nyelv használata erősödött, a kereskedelem és a katonai szolgálat révén előbb a szlovák férfiak váltak kétnyelvűvé. A folyamatot felgyorsította, hogy a kiskőrösi nők a szomszédos magyar falvakban vállaltak munkát. A szükséges magyar nyelv elsajátítására „magyar szóra” is adták gyerekeiket. Ugyanakkor a magyarok is eltanulták a többségi szlovákok nyelvét. 1905-ben a 112 elsős között 5-6 volt, aki nem beszélt magyarul. Trianon után jelentősen megváltozott a magyarországi szlovákok és elsősorban a városi szlovák értelmiség helyzete, „asszimilálódott a magyarsághoz és távolodott a felvidéki szlovák ideológiától. Maradt az alföldi szlovákság egy – immár túlnyomóan magyarok lakta – országban, ahol a szlovák nyelvet a paraszti életformában élők zártsága konzerválta.”²¹ 1930 táján a kiskőrösi, elsősorban a városban élő elsősök többsége már nem tudott szlovákul. Az 1940-es évek elején

¹⁷ Kiskőrösön 1773-tól létezik katolikus egyházközség, első templomuk azonban csak 1826-ban épült fel. Ők alapították az első jótékony célú egyesületet 1853-ban. Első iskolájuk 1888-ban, a következő 1928-ban indult a kalocsai iskolanővérek szervezésében.

¹⁸ GYIVICSÁN 1993. 121.

¹⁹ Kiss Gy. 1993. 288–289.

²⁰ Ahol a szlovákok abszolút többségben éltek (pl. Tótkomlós, Békéscsaba), a település etnikai állománya nem változott lényegesen a 19. században. Kiss Gy. 1993. 292.

²¹ Kiss Gy. 1993. 294.

már a szlovák beszédbe is magyar szavak vegyültek. 1945 után az evangélikus templomi énekek még szlovákul szóltak, de a szentbeszéd már magyar volt.

A 20. század elejére a Kiskunság „jövevényfálvaitól” (Kiskunmajsa, Kecel, Soltvadkert, Izsák) eltérően Kiskőrös erősen „kevert népi” hely lett. ERDEI Ferenc – a korabeli statisztikára alapozva – úgy vélte, hogy ekkor már túlnyomóan magyarok lakták, északi, dunántúli és Tisza menti magyarok, jászok, német, francia, cseh és szlovák elemek, akik túl vannak a „nemzetiségi élet kritikus szakaszán”. Azon, hogy számon tartsák eredetüket, „egyedül az egyházi élet őrzi még itt-ott a nemzetiségi hagyományt: a nyelvet, az elnevezést és a származási helyet”.²² Valószínűleg helytálló ERDEI Ferenc meglátása, aki szerint a „kiskőrösi társadalom nem ismerte sem a birtok szerint való osztálytagolódást, sem a városrészek, sem a felekezet szerint való éles tagolódást. A szüntelen munkálkodás és a gyomok kemény ellenállása egyetlen szolidaris tömbbé formálta a községet. Gazda és zsellér, úrféle és paraszt, faluszéli és főutcai, nem azt jelentik, amit az igazi kiskun helyeken.”²³ Minden bizonnyal ez a szemlélet nyilvánult meg a templomi ülésrendben is. Mivel a „község lakosságának nagyobb része evangélikus, így a községi előjárásának többsége is protestáns volt. Ennélfogva nem a községi előjárásról vonult fel testületileg az istentiszteleteken, hanem a hitközség előjárásának volt megkülönböztetett helye a templomban.”²⁴ A kiskőrösi gyülekezet Magyarországon ma is a legnépesebb evangélikus gyülekezetek egyike, amelynek tagjai elsősorban családi ünnepeik és a konfirmálás révén kötődnek az egyházhoz. Az evangélikus egyház az egyetlen intézmény, amelyik a letelepedés óta a folyamatos kontinuitást képviseli.²⁵

A kiskőrösi szlovákok számára vallási kapcsolódásuk fontosabb volt származástudatuknál.²⁶ Ennek magyarázata az, hogy a szlovákok a Felvidék több pontjáról, nyelvileg és kulturálisan erősen tagolt területekről származtak, azonban mint evangélikusok valamennyien Tranovszky György *Tranoscius*-ként emlegetett evangélikus énekeskönyvét használták,²⁷ ez volt az egyetlen közös, szlovák nyelvű énekeskönyvük. Amíg a halott férfiakkal kedves pipájukat temették el, a nők mellé a „tót énekeskönyvet”, a *Tranosciust* tették a koporsóba. Ezen a szinten nem az etnikum, hanem elsősorban a vallási összetartozás volt az, ami az egész közösséget az egyházi ünnepek megülésében, az istentisztelet-

²² ERDEI é. n. 145.

²³ ERDEI é. n. 147–148.

²⁴ HUSZÁR 1949. 11.

²⁵ A kiskőrösi evangélikus egyházat különféle szekták gyengítették: legális szabadegyházak és illegális gyülekezetek. 1890-től az anabaptisták, 1930 óta pünkösdisták hódítottak el evangélikus hívőket (GYIVICSÁN 1993. 128.).

²⁶ GYIVICSÁN 1984. 44.

²⁷ *Tranoscius*, azaz Juraj Tranovszky *Cithara sanctorum* (1636) bibliai cseh nyelvű énekeskönyvét használták Kiskőrösön. GYIVICSÁN Anna pontosította.

re való felkészülésben, külsőségekben is összefogta,²⁸ ezen belül azonban a szlovák nyelv a nemzetiségi hovatartozást nyomatékosította.²⁹ Ahol egy utcában több szlovák család él egymás mellett, ma is fellelhető a „tót” etnikai tudat, de nem szlováknak, hanem „kiskőrösi tót”-nak mondják magukat. Mivel a városka lakossága többségében földművelésből élő evangélikus volt, az ő helyben kialakult öltözködésüket is „kiskőrösi gúnyának” mondták, ami különbözött a kívülről jövők, az iparosok, hivatalnokok, értelmiségiek, a „jött-mentek” öltözetétől, akik „iparos ruhában” jártak. Iparosruhában, a mindenkori divat szerint, városiasan jártak az elmagyarosodott szlovák értelmiségi és iparoscsaládok is, akik a tanyákon élő parasztokat tartották igazán „tótosnak”, természetesen akkor, amikor a városiak többsége már a kurrens divat szerint járt, a tanyasiak viszont még a „hagyományosnak” ismert öltözeteket hordták.³⁰

MIT TUDUNK A VALAMIKORI KISKÖRÖSI VISELET MÚLTJÁRÓL?

A 18–19. századi kiskőrösi öltözködésről nagyon kevés adatunk van, ezek többsége is csupán általános tartalmú forrásokban található. A betelepülők főfoglalkozása az állattenyésztés, a szarvasmarhatartás volt, nem is lehetett más, hiszen Kiskőrös és vidéke egyrészt lápos, mocsaras, vizenyős volt, másrészt feneketlen homok. Lehetőség csupán halászatra, állattenyésztésre és éppen a mindennapi kenyér megteremtésére volt. Nagyra becsülték a birkát, amely szűrposztó

²⁸ „A sokszoknya viselésének nem volt ahhoz köze, hogy valaki tót vagy magyar. Ugyanolyan hagyomány, mint amilyen a kalocsai, csak nem olyan színes.” Mikor lány volt, minden kiskőrösi lánynak volt kiskőrösi ruhája. Az egykor szintén sokszoknyás adatközlő magyarnak tudta magát: gyermekkorában, otthon mindig magyarul beszéltek. Lehet, hogy valamikor tótok voltak, de neki azt nem mondta senki. A családjában mindenki értette a tót nyelvet, de csak magyarul beszéltek, a férje családjában pedig tótul. Egyszer hallja, hogy mondja az apósa: „Mi lössz evvel a magyarkával? Nem akar tótul beszélni.” Az anyósa leintette szlovákkul: ne beszéljen, mert a menyük mindent ért, csak nem tud beszélni. Az apósa ekkortól magyarul beszélt vele. A férje mindig magyarul beszélt, csak szlovákkul imádkozott. Idővel aztán már csak a Miatyánk első két sorát mondta szlovákkul, a többit elfelejtette. (Sziráczki Istvánné Gyalog Mária, sz. 1919.) – Lehetséges, hogy ez a történet az elmagyarosodás folyamatának egyik típusát képviseli, de egyben példa arra is, hogy a nem kívülről jött és nem hivatalnok kiskőrösiék még az 1920–30-as években is természetesen magukénak érezték az egykor még városias megjelenést kölcsönző, csak idővel „parasztos” „kiskőrösi gúnyát”.

²⁹ BARTHA (1984. 100.) felhívta a figyelmet arra, hogy a „vallás nemegyszer konzervatívabbnak” bizonyul, mint az etnikai identitás vagy éppen a nyelv. Gyakorinak tartja, hogy egykori nemzetiségi csoportokat, szórványokat elsősorban környezetüktől eltérő vallásuk kövacsolja össze.

³⁰ GYIVICSÁN 1993. 154. 53. jegyzet

és bőrruházatuk alapanyagát adta. A kender a 19. század végéig fontos ruhaanyaguk volt. A környező településektől eltérően, Kiskőrösön – annak ellenére, hogy sok volt a takács – az asszonyok is szőttek, és a felvidéki vándorkereskedőktől gyolcsot is vásároltak.³¹ A vásárokon rozst, búzát, zabot, szarvasmarhát, birkát és szövött vásznat árultak, ezek árából állították ki a leányok kelengyét. Fontos volt, hogy a kelengyét az anya leányának összegyűjtse, mert a leány nem kapott ingatlan örökséget, csak kelengyét és ruhákat.³²

A városi jegyzőkönyvek 1799-től maradtak fenn. Ezekben néhány bejegyzés utal a korabeli öltözködési lehetőségekre is. Például 1799-ben, a kiskőrösi vásáron egy paksi zsidó kereskedőtől valaki ellopott egy selyemkendőt. A zsidó társaival egy ártatlan embert rángatott a „felsőbbség” elé, miközben subáját szétszaggatták. Megtudhatjuk azt is, hogy 1804-ben a cselédek, béresek járandóságában 2 pár fehér ruha is szerepelt, valamint „Bunda helyett Szőr dolmány abaposztóból” és nadrág, kalap, új csizma és fejelés. A bocskort a családfő varrta. A nők felsőöltözetét kékre festett házivászonból, a férfiakét aba- vagy szűrposztóból varrták, amihez birkabőr bekecs járult. A pásztoroknak földig érő szűr járt, suba a gazdáknak, pásztoroknak, fuvarosoknak és vásároló iparosoknak.

Az emlegetett ruhaféléket a közrendűek a jelzett időszakokban országszerte viselték. A felsorolt iparágak is többnyire mindenütt megtalálhatóak voltak. Egyetlen általam ismert forrás sem hoz szóba olyan speciális ruha- vagy anyagneveket, mint például a halina, csuha vagy a gunyác, kankó, amelyek az északmagyarországi területeken a 18. században elterjedtek voltak. Lehetséges, hogy a hivatalos szövegek magyar megfogalmazói saját helyi szókinccsel jegyezték fel az adatokat, de több mint feltételezhető, hogy Kiskőrösön is az akkor az Alföldön mindenütt szokásos anyagokat és ruhaféléket viselték. Kiss Bálint, aki a 18. század végén lett a szintén telepés Szentés lelkésze, 1825-ig vezette a szentesi református eklézsia krónikáját. A szentesiek öltözetéről az 1820-as évekre vonatkozó bejegyzésében írja, hogy az „Asszonyok főkötőjének változása, tzifrázása le írhatatlan”, s a főkötőtípusok felsorolásából arra következtethetünk, hogy a különböző helyekről betelepült asszonyok talán még ekkor is a kibocsátó település főkötőjét viselték,³³ nem alakítottak ki egy egységes

³¹ N. n. 1989. 537.

³² N. n. 1989. 538. – Az első világháború után már más volt a helyzet. Sziráczkiné apja szőlősgazda volt, jó gazda volt, de Sziráczkiné is 17 évesen, 1936-ban Molnár ügyvédnél szolgált, hogy megvehesse saját magának a ruháját. Ekkortájt már nem mindenki szolgált parasztruháért, akkoriban sokan már iparosruhában jártak. A kelengye ágynemű volt, a ruha nem számított a kelengyébe, mindenkinek az volt, amit lánykorában megszerzett magának (Sziráczki Istvánné Gyalog Mária). Ezt TURAN Erzsébet gyűjtése (1982) is megerősítette, aki szerint a kelengye, a *redukai*, a ruhásládában, a *skrinában* tárolt ágynemű, ágyi ruha volt, a ruhatár nem tartozott a kelengyébe.

³³ KISS 1956. 136.

„szentesi” főkötőformát. Ruházatukkal azonban nem tűntek ki környezetükből. Ez volt a helyzet a békési, csongrádi nagyobb szlovák településeken és Kiskőrösön is, ami nem azt jelenti, hogy „átvették” a magyar öltözködési hagyományokat, egyszerűen csak éltek az adott, a magyarokéval közös lehetőségekkel.

A 18. század elegyítette az Alföldön azonos körülmények között élők öltözködését, és ez a folyamat a 19. században még fokozódott. Ebben jelentős szerepet játszottak a kézművesek, akik a céhes törvények szerint tanulták mesterségüket. Többségük magyar volt, és általában a német nyelvterületen teljesített hároméves vándorútjukon nemcsak a honi, hanem a „nemzetközi” mesterségbeli fogások birtokában kaptak mesterlevelet. 1815-ben 1 tímár (bajai cég), 2 cserzővarga (halasi cég), 32 csizmadia (halasi cég), 7 szűcs (paksi cég), 11 céhen kívüli szűcs, 1 szabó (halasi cég) és 7 kontár szabó, 1 kalocsai céghez tartozó kalapos és 20 kalocsai céghez tartozó, valamint 23 kontár takács szerepelt a kalocsai iparosok névjegyzékében. A szűrszabók, szűcsök és kékfestők voltak Kiskőrös első iparosai, de a legfontosabbak a takácsok, akik nyáron paraszti munkát végeztek, és a mesterséggel csak télen foglalkoztak. A város 1816-tól próbálkozott egy közös, helyi cég alapításával, ami csak 1841-ben sikerült. A legjelentősebb a ruházatkodási ipar volt, így a ruházati iparosok idővel külön céhet alapítottak.

1872-ben a céhek megszűntek, de két év múlva már megszerveződtek az ipartársulatok. 1877-ben Kiskőrösön 229 iparos dolgozott, 42 csizmadia, 8 cipész, 2 festő, 4 kalapos, 17 szabó, 8 szűcs, 2 tabakos, 45 takács és 1 szűrszabó.³⁴ Voltak közöttük nevezetes csizmadiák és kitűnő szabók, az utóbbiak zsinóros, sötétkék és fekete posztóruhákat varrtak a legjobb gazdáknak. Helyben voltak rófosáru boltosok, de a szabómesterek Pestre jártak vásárolni,³⁵ sőt előfordult, hogy egyenesen Bécsbe mentek a szükséges anyagokért.

Az azonos kereskedelmi és divathatások ellenére is, természetesen egy-egy településen jelentkeztek kisebb, jellegzetes eltérések. GYIVICSÁN Anna adatközlői ilyen sajátos öltözetekként említették a Kiskőrösön használt, a Duna–Tisza közén, a Kiskunságban és a Nagykunságban is viselt magas tetejű kunkalaptól eltérő formájú „tót kalapot”. A környező községek az itteni viseletet, a „kiskőrösi gúnyát”³⁶ „paraszt”, „evangélikus” és „tót” viseletnek tartot-

³⁴ TEPLICZKY 1880. 49.

³⁵ A dunántúli Sárköz falvaiba is lejártak a pesti nagy áruházak, hogy divatjamúlt készletüket cladják. Ilyen kiadású jelző hirdetések jelentek meg a *Kiskőrös és Járása* (például: 1920. XIV. 50.) lapban is. Budapesten, a Kossuth u. 9. szám alatti Helzer-divatház nagy karácsonyi akciót hirdetett, felszólítva a kiskőrösieket is: „Vidéki rendelések pontosan eszközöltek”.

³⁶ „Kiskőrösön többnyire evangélikus tótok laktak, de voltak katolikus és református tótok is, és baptisták, voltak evangélikus, református és még baptista magyarok is, itt mindenféle nép volt. Tudtuk, hogy pl. ki evangélikus, de az mindegy volt. Nagyon kevés olyan család volt, ahol mindenki tót volt, mert vagy a férj, vagy a feleség családjában volt magyar.

ták,³⁷ ami, egyes vélemények szerint, leginkább csak a Bácskában élő egyes szlovák települések, nevezetesen Selenča viseletéhez volt hasonló.³⁸

A KISKÖRÖSI VISELET HELYE A KÖRNYEZŐ TELEPÜLÉSEK VISELETEI KÖZÖTT A 20. SZÁZAD ELEJÉN³⁹

A Duna–Tisza közének mezővárosaiban az 1800-as évek közepén megindult a polgárosodás. A parasztpolgár férfinép egyrészt kismemesi, másrészt polgári előképeket követő ünnepi kék, fekete posztóruhái mellett szinte az első világháborúig megmaradtak régies, ám pl. a parasztpresztízst dokumentáló elemek, mint a cifra suba. Az asszonyok előtt két lehetőség állt: vagy a parasztos, rövid, sokszoknyás, vagy a polgáris, hosszúszoknyás öltözetet választják, mely utób-

Értették egymás nyelvét, de mindenki úgy válaszolt, ahogy akart. Szabadok voltak, mert értették egymás nyelvét. Régebben akármilyen gazdacsaládban viseltek ilyen parasztruhát. Nem volt az igazán tót ruha, amiben jártak, egyszerűen kiskőrösi ruha volt. Mert a kiskőrösiek ilyenben jártak. [Az adatközlő nem tartotta magát szlováknak.] Aztán már inkább csak a tót lányok jártak viseletben, az sem mind, csak akit az anyja rá tudott venni.” (Sziráczki Istvánné Gyalog Mária) – az idézetek az 1930–40-es évekre vonatkoztak.

³⁷ GYIVICSÁN 1993. 145, 147. – A szlovák szokásnak tartott kántálás és a „mátka”, a bártnő szerepe a helyiek szerint kiskőrösi tradíció, ezzel szemben országszerte ismert, sem nem szlovák, sem nem kiskőrösi hagyomány (GYIVICSÁN 1993. 156. 69. jegyzet). – Kiskőrösön 1972-ben Szlovák Népdalkör és Citerazeneke, 1979-ben pedig Szivárvány Nemzetiségi Táncegyüttes néven tánccsoport alakult. Táncukban benne van a kalocsai és a környékbeli magyar helyek stílusa, a csárdás és a rida. (Éz utóbbiról lásd MARTIN 1979. 115.)

³⁸ BOSIĆ (1987) Selenča és más délvidéki, bácskai és bánati szlovák falvak látványosan „parasztos” viseletéről írt kötete engem arról győzött meg, hogy Kiskőrös valamennyinél városiasabb volt. A közülük a kiskőrösienél jóval rövidebb, sokszoknyás és rendkívül cifra ünnepi öltözetekkel kitűnő Selenča viseletét nem tudom a kifinomult polgáris kiskőrösi öltözetekhez hasonlítani. – Elsősorban a női öltözetekkel foglalkozik ez a dolgozat és az említett kötet is. A férfiviseletek között is kereshetünk eltéréseket, egyezéseket, de polgárosodásuk gyorsabb volt, mint a női öltözeteké, így kevesebb tanulsággal szolgálnak.

³⁹ MÉRY (1984. 229–230.) egy egészen másféle környezetben, Abaúj megye északi területén, egymás szomszédságában élő magyar és szlovák falvak viseletének egymásra hatását vizsgálta. Az 1880–90-es években a magyar nők polgári jellegű, hosszúszoknyás öltözetben jártak, ami ugyan folyamatosan módosult, de minden esetben városias, polgáris ruhadarabokkal gazdagodott. A szlovákok nagyon színes, archaikus elemekből álló viseletei ekkortájt a magyarokéval kevés egyezést mutatott. A 20. század elején kezdtek mindkét területen egyezések kialakulni. A két világháború között a szlovákokra a szomszédos magyar falvak viselete egyre erősebben hatott. Valamennyi új elemet *magyarkának* neveztek, és egyre több magyar terminológiát is átvettek. A tömbben élő szlovákok öltözködése is természetszerűleg a standard öltözetváltozások felé haladt.

bi idővel könnyebben belesimult az általánosan viselt városi divatba. A 19–20. század fordulójára Cegléd, Kecskemét, Nagykőrös és a kiskunsági mezővárosok gazdaasszonyai a városi divat mellett döntöttek, és a városi nők hosszúszoknyás öltözeteinek falusi változatai a városok szállásaiból, tanyáiból kinőtt magyar falvakban is megjelentek.

Bácska északi, magyar falvai, így Jánoshalma, Mélykút, Kisszállás, Borota követték a kiskunsági magyar települések öltözködését, de ruházatukban bunyevác hatás is kimutatható volt. Ez utóbbi eredménye lett az 1900-as évek elejének férfidivatja, a selyemlajbival viselt magyar szabású, zsinórozott csizmanadrág. A nők öltözködésében is ekkortájt jelentek meg az ingvállat és a paszományos pruszlikot felváltó, bunyevác hatást mutató blúzfélék, szoknyájuk azonban hosszú maradt.

A bunyevácok, katolikus horvátok, Dalmáciából, Hercegovinából húzódtak mai lakhelyükre, Bácska északi szélére, Szabadka, Baja környékére. A 19–20. század fordulóján a bunyevác nők selyem-, bársony-, brokát-, földig érő hosszú szoknyája, a szoknyára kifektetett blúza volt hatással a szomszédos magyar falvak női öltözködésére. A gazdag aranyhímzés, az ezüsthímzéses főkötő, amelyet viseltek, az ingeik áttetsző ujjába szőtt vastag, fehér minta, a broszírt-technika, valamint sűrű, különböző színű gyapjúfonalakkal csíkozott szőtt kötényük, a *pregacsa*, azonban nem lépte át a bunyevác falvak határát. Ugyancsak Bosznia-Hercegovinából származtak a megyében Hercegszántón élő sokácok, akiknek asszonyai bokáig érő fehér bodorvászón öltözetet, szoknyát és ingvállat viseltek, amelynek ujjait fekete, keresztaszemes hímzés és flitter díszítette. Egyszerű, színes csíkos vagy geometrikus mintákkal tarkázott gyapjúkötényüket széles övvel fogták derekukra. Bodorvászón inget vettek fel a férfiak is virágos selyemmellényük alá. A 20. század elejére már a sokác nők is az ezüstcsipke-rátétes sötét, nehéz bársonyszoknyákat és a szoknyára kifekvő és azzal azonos anyagból varrt blúzokat és a rojtos fejkendőket kedvelték.

Az ugyancsak a 18. században betelepült német falvak népe – a betelepülés-kor kapott különféle kedvezmények, de szorgalmuk révén is – jódmódban élt, korán polgárosult. A férfiak fekete ruhája a magyarokéhoz hasonlított, csak nem csizmát, hanem cipőt vagy papucsot viseltek, a nők hosszú, sötét ruhában jártak. Öltözködésük hatása nemigen mutatható ki az őket környező más nemzetiségű falvakban.

A legkisebb számban szlovákok települtek be a megyébe, például Miskére és Kiskőrösre. A magyaroknál hosszabb szoknyát viseltek, és lefelé bővülő blúzt.⁴⁰

Ezeknek a nemzetiségi falvaknak az öltözködésétől jellegzetesen eltértek egyes magyar falucsoportok viseletei. A Duna-melléki református falvak (Foktő, Uszód, Ordas, Dunapataj) viselete dunántúli kapcsolatokra utalt. A szintén református Szeremle és Érsekcsanád színpompás öltözködése a gazdag dunán-

⁴⁰ JANÓ-SOLYOS 1966. 16–17.

túli sárközi falvakéval mutatott rokonságot. Itt is, ott is kedvelték a sok alsóval krinolin szélességűre terebélyesített, de rövidebb selyemszoknyákat, a fodros aljú kötényeket és a sokácoknál elterjedt bodorvászónat.

A katolikus Kalocsa, illetve a Kalocsa környéki szállások viselete lett a legismertebb a megyében.⁴¹ A 20. század elején, a jómódúak körében itt is általános volt a hosszú, polgári selyem-, bársonyöltözet. Az 1920-as évektől a szoknyák fokozatosan rövidültek, a két világháború között pliszírozottak lettek, és *cifrapamukos* ingvállat, hasonlóan hímzett pruszlikot és kötényt vettek fel hozzá. A lányok fején is ekkor jelent meg a *bukros pántlika*. A kalocsai viselet jellegzetes, rövid- és sokszoknyás, kifejezetten paraszti viselet lett. Ezt a „visszapasztosodást” Kalocsa speciális körülményei okozták, közöttük fontos egyes egyesületek, népművészeti tanfolyamok és a Gyöngyösbokréta hatása, melyek befolyására nem tudták elhagyni paraszti életformát tükröző viseletüket.⁴² Ritka kivételként, a kalocsaihoz hasonlóan alakult Bátmonostor és Dávod viselete is. Nagybaracska hatására Dávod és Bátmonostor asszonyainak sajátos viseleti darabja lett a 20. század elején a „tűzékes kötény”, amelynek két oldalát és alját színes fonalrátéttel, majd a varrógépek elterjedése után színes gépi tűzéssel díszítették, amiként a téli vattás kabátot, a *bajkót* is.⁴³ E falvak, illetve a kalocsai szállások öltözetének ez a fajta, késői „parasztosodása” azonban nem befolyásolta jelentősen a környezetében lévő községek módos parasztságának ruházatát, amelyekre továbbra is a polgári hatást mutató hosszúszoknyás öltözet maradt a jellemző.

A következőkben arra a kérdésre fogunk választ keresni, hogy ebben a változatos öltözködési környezetben hol van a kiskőrösi viselet helye. Két eltérő, de önmagában jellegzetes és jól feldolgozott viseletet, a kalocsai és a keceli népviseletet⁴⁴ hívjuk segítségül, amelyek Kiskőrös közelségében kapcsolatban voltak, befolyással lehettek a kiskőrösi öltözködésre. Kalocsáról, a kalocsai szállások viseletéről már említést tettünk. Kecel a kalocsai Sárközben fekszik, éppen Bácska és a Kiskunság határterületén. Kiskőröshöz közelebb van, mint a kalocsai szállások. Népeisége ugyanúgy szlovák és magyar, mint Kiskőrösé,

⁴¹ A kalocsai viselet és népművészet tulajdonképpen Kalocsa határában a 18–19. században kialakult falvak (Homokmégy, Öregcsertő, Drágszél, Szakmár, Újtelek) és ezek szállásainak parasztkultúrája. Közöttük Homokmégy volt a kalocsai népművészet legfontosabb központja (ROMSICS 1998. 371). (PÉCSINÉ ÁCS 1970. összefoglalását is felhasználó, frissebb ROMSICS-féle feldolgozás adatait használtam.)

⁴² ROMSICS 1998. 418. – A kalocsai szállások asszonyai korábban kézzel, a 19. században már csónakos gépen varrták otthon ruháikat. A 20. században már egyre több volt a házaknál a gép, ami biztosította, hogy a parasztviselet megmarad – otthon készül. A környező településeken ugyanezektől már kézművesek varrták a lakosság ruháit, így ezek a falvak könnyebben követték a divatot.

⁴³ JANÓ-SOLYOS 1966. 15.

⁴⁴ ROMSICS 1998 és GERGELY 1984. elemző munkái.

gazdasági-társadalmi jellemzői is hasonlóak voltak, csak éppen a határa nagyobb volt, több volt a gazda, nagyobb a mód, és mindehhez Kecel népe katolikus volt. Kecel már csak azért is fontos számunkra, mert ERDEI Ferenc szerint „Kiskőrösnek a testvére”.⁴⁵

EGYEZÉSEK ÉS ELTÉRÉSEK A KISKÖRÖSI, KALOCSAI ÉS KECELI ÖLTÖZKÖDÉSBEN

A továbbiakban néhány, a „kőrösies” viseletre jellemzőnek tartott,⁴⁶ az öltözet egészéből kiemelt elemet összevetünk a fenti helységekben ismert változatokkal. Miután Kiskőrös, Kalocsa és Kecel viselettörténetére vonatkozóan mindössze néhány 19. századi adattal rendelkezünk, a kevés írott forrás és számos adatközlő emlékezete alapján történetüket csak a 20. század elejéig vezethetjük vissza.

A 20. század elejére a három városi, városias település férfilakossága polgári divat szerint öltözködő hivatalnokokra, kereskedőkre, iparosokra és parasztosan öltözködő gazdákra oszlott. Az öltönyös, nyakkendő, félcipős, télikabátos, „iparosruhában” járókkal szemben a paraszti viselethez bakancssal, ünnepi csizmával viselt buggyos csizmanadrág, mellény és félkabát tartozott.⁴⁷ Még minden módosabb embernek volt sötétszürke vagy fekete posztóruhája, állógalléros, zsinóros kabátja, azaz *dolmány*, ezüstgombos mellénye és zsinóros, ellenzős nadrágja.⁴⁸ Ezt a „magyaros öltözetet”⁴⁹ helyi magyarszabók, parasztszabók készítették. Az első világháború táján, telente, még subás emberek voltak méltóságteljesen a „vasárnapi tót istentiszteletra”. A suba paraszti rangjelző is volt.⁵⁰ Egy-két ilyen presztizs ruhafélén kívül – lassanként átvéve a városi öltözet egyes darabjait – a férfiöltözet folyamatosan polgárosodott.

⁴⁵ ERDEI é. n. 150.

⁴⁶ A viselet történetével, az egyes öltözetdarabokkal kapcsolatosan adatközlőim, különösen Jeszenszki Györgyné Haskó Judit (sz. 1920), Polreczki Mihályné Haskó Mária (sz. 1919), Sziráczi Istvánné Gyalog Mária varrónők és koszorúkészítő ismereteire, valamint a kiskőrösi Városi Könyvtárban található néprajzi gyűjtések adataira támaszkodtam. Szövegekben adatközlőimet csak akkor jelölöm, ha a téma szempontjából kiemelendő adattal szolgálnak, mások gyűjtéseit pedig csak akkor lábjegyzetelem, ha saját gyűjtésemtől feltűnően eltérő vagy azt jelentősen kiegészítő adatokkal szolgálnak.

⁴⁷ N. n. 1989. 547.

⁴⁸ Fiatalembereknek nem volt díszöltözete, akinek volt, jó pénzért kölcsönözte mások lakodalmára.

⁴⁹ GERGELY 1984. 808. A kecelei férfiöltözet leírásánál a pakfongombos *mándli* és *kislajbi* említése egy polgárosultabb változatra utal, posztóból, ünnepre zsinóros díszítéssel készült, korábban állógalléros is volt. Az 1910-es években hordott *bandzsúr* vattával bélelt, zsinórozott télikabát volt.

⁵⁰ SIMON 1980.

Sokkal bonyolultabb volt a női öltözködés alakulása, változása. Míg a nagyobb dél-alföldi városokban, például Tótkomlóson, az 1930–35-ben a házasságot kötő nők eladták ruhájukat, árával beszálltak a házépítésbe, és parasztpolgári, illetve polgári viseletre váltottak, addig Kiskőrösön nemcsak a gazdacsaládok nőtagjai, de sokszor az iparosfeleségek is parasztosan jártak. Egy leány átlagos ruhatárában volt 16-20 ingváll, *oplecko*, 14-16 pendely, *pöndöl*, *rubács*, 6 pruszlik, *pruszli*, 6 alsósoknya, *szponya*, 24 felső szoknya, *vrhunya*, 30 blúz, *halenka*, 8-10 kieresztős, *halenka krjeloska*, 12-15 kötény, 20-30 fejrevaló kendő, 1-2 nagykendő, 8-10 főkötő, *csepjec*, 6-8 öltözet, *oblek*.⁵¹

Az *oplecko* a legalul viselt, szűk derekú, bevarrott ujjú, derékig érő, rövid vagy hosszú ujjú, géppel varrt sifoning volt. Vállfolttal erősítették, mellbőségét hónaljban pálhával, *prérankával* vagy *cvikkel* bővítették. Eleje hasítékát négy gomb zárta, dísz a gombpánttal párhuzamosan két sor *forhamendli*, *zámedli* volt. Gallér helyett *nyakfodor*, fodrosra húzott slingelés szegte. Mindig bekötötték a *pöndöl*be. Hímzett inget is viseltek, amelyet pl. szénagyűjtéshez is felvettek.⁵²

A *pöndölt* vagy *rubács*t régebben kendervászonból, majd sifonból szabták, testbőségű, a szoknya hosszánál egy arasszal rövidebb volt, elejének hasítékát a derékon gallérba húzott madzaggal kötötték meg. A fehérneműt már régen boltban vásárolták, így *oplecko* és *rubács* már aligha van valakinek a városban. A pendely fölött, derekukon *ritty*, azaz pehellyel töltött farpárna volt, amely fölé 6–12 alsósoknyát vettek föl. A farpárnát csak néhányan, csak a ’lányok eleje’ viselte alkalmanként, mert Kiskőrösön nem volt olyan kedvelt a „széles”, mint a környéken. A farpárnát Kecelen, de a távolabbi Jánoshalmán és Császártöltésen is általánosan használták.⁵³

Az alsó ing, az *oplecko* fölé az vette fel a melltartó rendeltetésű sifonpruszlikot, akinek nagyon erős volt a melle vagy szoptatott. A kikerekített nyakú, ujjatlan, testhez simuló mellényt elől fehér, gyakran cérnagomb zárta, és zámedli díszíthette. „Olyan pruszlik, hogy lássák, az nem volt.”⁵⁴ – A pruszlik alsóruha szerepet töltött be Kecelen is⁵⁵ és egykor Kalocsán is. Itt azonban az 1930-as években megjelent az ingváll felett, azaz látható felsőruhaként viselt *cifrapamukos pruszlik*.⁵⁶

A *szponye szoknya*, a köznapi alsósoknya leggyakrabban vászonból, barchentből, flanelből készült, ha valaki mezőn dolgozott vagy hazament a szőlőtől, csak ledobta a felsőt, a flanel alsó jó volt munkában, jó volt a ház körül. A négy szél anyagból gallérba ráncolt, a pendelynél hosszabb, elől hasítékos,

⁵¹ TÁBORI-TÁBORI 1979.

⁵² TÁBORI-TÁBORI 1979.

⁵³ GERGELY 1984. 798.

⁵⁴ Jeszenszky Györgyné Haskó Judit közlése.

⁵⁵ GERGELY 1984. 800.

⁵⁶ ROMSICS 1998. 381.

madzaggal derékra fogott alsószoknyát többnyire mindenki megvarrta magának. Akár Kalocsán, az alsószoknyát Kiskőrösön is pirossal, *bécsi pirossal* szegték be, az ilyen alsószoknyákat váltotta fel az 1930-as évek elején a *cakknis szoknya*. Akár Kalocsa környékén, az alsószoknya itt is lehetett rózsaszín vagy világoskék, és alját itt is „cakkni,” „lukban cakkni” díszítette.⁵⁷ Az ünnepi *slingelt szoknyát*, a *fehér alsót* 5 méter sifonból varrták, alját kilógó slingelés, *visitije boli* díszítette. A *slingelt*, keményített alsószoknyát, a *rancos bő alsót*, csak leányok és fiatalasszonyok, ők is csak nagyünnepen viselhették a templomban, ott is csak állhattak, leülni nem lehetett benne.

Amikor valaki „fényesen” akart felöltözni, minden réteget magára vett: az *opleckóra* vette fel a pruszlikot, aztán az *alsó halenkát*, erre a felsőt, de a mindennapokon gyakorlatilag az *opleckóra* rögtön a *felső halenkát* öltötték fel.

Az *alsó réklinek* is mondott alsó halenka és a (később ismertetett) *hlatkás halenka* szabása megegyezett, mindig hosszú ujjuk volt, az ujjak végén csipke (pl. a *kukoricás* csipkét maguk horgolták rá, mert az iskolában már az első világháború előtt is tanultak horgolni), és a gombpántnál, valamint az ujjvégeken kivarrott is lehetett. Korábban az *alsó halenka* nyakfodrárt csak kihajtották, de különálló nyakfodor is volt. Az áttetsző *felső halenkák* alá olyan alsót kellett választani, hogy láthassák, ezért az alsó gyakorta hímzett volt. – „A kalocsai inget egyáltalában nem úgy szabták, mint a kiskőrösit, ott a blúzt bő aljúra, combtőig szabták. Ugyanolyan volt Foktón is, Mélykúton is. Olyan sehol sem volt, mint Kiskőrösön.”⁵⁸

A hasonlóan szabott blúz vagy *rékli* a polgári viseletben 1880–1890-ben volt divatos, a kiskőrösiek öltözetében azonban, mint *felső halenka*, talán csak az 1910-es években jelent meg. Az ívelt karöltőjű, sonkauijas, hamis kézelős, magas nyakú halenka háromféle lehetett: *kieresztős halenka*, *zámedliska* és *hlatkás*. A *kieresztős* és a *zámedlis halenka* szabása csaknem azonos volt. A gallér nélküli, zárt nyakú, hosszú *dudlás*, azaz sonkauijú *kieresztős halenka* vagy *kieresztős rékli* eleje egyenes vonalú tejlésszel tagolt, elől rejtett patentokkal záródik. A tejlésszel alatt a derekat elől-hátul hat-hat széles, nyitott hajtás, *hól* bővíti. A halenka alját és az ujjak végét *karmírozott* (hajsütővasszerű eszközzel fodrozott) csipke, *plátyenka* szegi. Anyaga delén, krepdesin, flokon, kasmír, selyem, bársony, plüss és „bácskai selyem” is lehetett. Az ilyen halenka az első világháború után jött divatba, és az ünnepi öltözet része lett. Az 1930-as évektől kb. 1950-ig – batiszt, grenadin, organdin változatban – a lányok ünneplője volt, és menyasszonyi ruha is lehetett, bár a menyasszony hagyományosan feketében esküdött. A könnyű anyagokból varrt *kieresztős halenka* nyárra való öltözet. A *zámedlis halenka* vagy *rékli* szabása annyiban tér el az előzőtől, hogy

⁵⁷ A legkedveltebb, a rózsaszín volt a leányoké, az újmenyecské már világoskéket viselt. A kalocsai, keceli alsószoknyát is cakknis slingelés szegte. (ROMSICS 1998. 378; GERGELY 1984. 798.)

⁵⁸ Jeszenszky Györgyné Haskó Judit közlése.

tejlésszel lekerekítetten szabták, derekát levarrt zámedlisor díszítette, és látható gombolás zárta. Kevésbé ünnepélyes alkalmakra szövetből is készült. A *hlatkás halenkának*, *sima réklinek* nincs tejlésszel, hosszú ujjai szűkek, elejét 32 sor *zajmedli*, ujjait is *zajmedli* szépítette. Alján és ujjai végén a díszítés *slingelt* vagy *fodros lyukhímzés*, *krjelo*. Meleg szövetből, de kasmírból, mollból, sifonból, kartonból, zefírből és *cérna pargetből* (barchent), batisztból, sőt grenadinból és organdiból is készülhetett. A kiskőrösi szövetruha hasonlít a dél-alföldihez, a tótkomlósi, békéscsabai viselethez, de a viselet utolsó stádiumában, az elmúlás előtti divat főszereplője, a grenadin és organdi, az ünnepi fehér „csipkeöltözet” sajátosan kiskőrösinek, egyedinek mondható.⁵⁹

A kiskőrösi halenkákat a szoknyára kifestve viselték. Kecelen a 19–20. század fordulóján, előbb szoknyába kötve hordták az ilyen blúzokat, *hosszú aljú*, kívül viselt változatuk az 1925–30 közötti divat eredménye. A testtől elálló blúzféle neve Kecelen és például Szegeden is *leves*, Kalocsán *tülemálló*.⁶⁰ Kalocsán már az 1900-as évek elején viselték a kívül hordott réklit, és az 1940-es években a bársonyvirágos selyemszoknyához fehérvarrásos vagy fehér slingeléses réklit is viseltek.⁶¹

A blúzok, a halenkák nyakán *slingelt* vendégfodor volt. Kiskőrösön egy- vagy kétsoros nyakfodor, azaz *fodri*, *gallér* szükségeltetett, amelynek széleit is fodor, *fodricska* szegte, hátul keskeny madzaggal kötötték meg. Gyász esetén a *fodri* fekete, de a *fodricska* fehér volt.⁶² Kecelen a hasonló, rávarrt vagy különálló nyakfodor az 1910-es években jött divatba, *krézlinek* is nevezték. Kalocsáról származó divatnak tartották,⁶³ ahol az 1930-as években már *kormizott krézlit* is viseltek.⁶⁴

A *szuknya*, *fölső*, *vrhunya*⁶⁵ felső szélét cérnára ráncolva széles, a derék bőségének megfelelő hosszúságú *gallérba* fogták, a szoknya elején arasznyi *sima*

⁵⁹ Szilágyiné Suba Éva 25 éve vezeti a kiskőrösi népitánc-együttest. 2003-ban vásárolt az együttesnek „tót” tánchoz megfelelő viseletet. Egy 80 évesen elhunyt városi asszony fia adta el idős édesanyja annak idején életre szóló ruhatárának maradványait. „A hagyatékban még 30-40 darab *halenka* volt, közöttük használatlanok is, a *tót szoknyából* 15 db, szövet alsó-felső 8 db és rengeteg kötény.” A ruhák között fehér csipkeruha nem volt. Az eladó felesége az 1940–50-es években viszont viselt csipkeruhát.

⁶⁰ GERGELY 1984. 801–802.

⁶¹ ROMSICS 1998. 381.

⁶² N. n. 1989. 539–540.

⁶³ GERGELY 1984. 797.

⁶⁴ ROMSICS 1998. 386.

⁶⁵ A különböző anyagokból varrt szoknyák szélességét külön-külön kellene megadni. A sifonszoknyát például öt szélből (4,5 m) varrták, a szövetet, kasmírt másként számolták: ha 1,40 m volt egy szél és a szoknya háromszeles volt, a bősege 4,20 m lett. Vagyis a szoknya bősege az adott anyag szélességétől függött.

részt hagytak. A szoknya alját belül, szélesen visszazegték, *pléhezték*, kívülről pedig zsinórral vagy csipkével szegték. A 20. század elején a szoknya még bokáig ért, 15-20 „zörgős” alszoknya is volt alatta. Sosem „jártak röviden, mint a kalocsaiak”, most a legrövidebb féllábszárig ér azon, aki még felvesz „sokszoknyát”. A hosszú szoknyához nem illett, hogy széles is legyen. Kiskőrös szűkebb környezetétől, elsősorban a kalocsai falvaktól éppen hosszú szoknyájával és kívül hordott halenkáival tért el. Ebben megegyezett a keceli viselettel.⁶⁶ Kiskőrösön a szoknya sosem volt lerakott, de pliszírozott sem, mint Kalocsán. Igaz, a kalocsai szoknya is csak az 1940-es évek végén rövidült meg annyira, hogy a térdet éppen csak takarja, és a 20. század elején még itt is erre specializálódott asszonyok ráncolták a szoknyákat, csak az 1930-as évektől hordták *gubérozni, piszérozni* egy kalocsai zsidóhoz.⁶⁷

Kiskőrösön *bácskai selyem, plöss* ünneplő felső szoknyája és ilyen anyagból kieresztős halenkája csak a leggazdagabbaknak volt, kasmír is a jobb módúaknak, szövet azonban mindenkinek. A ruhaanyagok alapszíne barna, bordó, zöld vagy fekete volt, és valamennyi rózsás (*ruzsavij kasmír*) volt, a szövet is. Az öltözet színe nem viselője korától, hanem a megjelenés, elsősorban az egyházi év alkalmaitól függött.⁶⁸ A színválasztás lehetőségei közül ki kell emeljünk a fekete szín választásának eshetőségeit. Természetesen gyászban, temetésre fekete ruhát vettek föl, adventben, karácsony első napján, nagypénteken, húsvét és pünkösöd első napján a fekete volt a kötelező, mert ezek nagyünnep voltak. A nagylányok, konfirmációtól kb. 22 éves korig, már úgy öltöztek, mint az asszonyok, vagyis a fenti ünnepekre feketébe öltöztek.⁶⁹ Ez az ünnepi öltözet volt a menyasszonyi ruha is: koszorúban és „feketében esküdtek”. 1930 táján már volt fátyolos, fehér menyasszony is, de csak 1940-től lett gyakoribb. Az utolsó kiskőrösi koszorús, „fekete menyasszonyt” 1965-ben kísérték az oltárhoz.⁷⁰ Köz-

⁶⁶ GERGELY 1984. 810. – A keceli felső szoknya a 20. század fordulóján szintén bokáig ért, idővel féllábszárig rövidült. Alsó részének bélése itt is a *pléhelés*, ami elsősorban a könnyű anyagból szabott szoknyák alját merevítette (GERGELY 1984. 799).

⁶⁷ ROMSICS 1998. 378, 380.

⁶⁸ Régi hagyományt őriz egy-két magyar, de több szlovák evangélikus gyülekezet, amelyben a leányok és asszonyok öltözete alkalmazkodik a liturgikus színekhez. A templomi öltözködés színválasztéka és az oltárterítő színe összhangban volt. A kiskőrösi színválasztás is többé-kevésbé megegyezett a reformációt követően kialakult egységes templomi öltözködési rendtartással, amely előírta, hogy az úrvacsorázók egyszerű fehér vagy fekete öltözetben jelenjenek meg. Mivel pedig a legegyszerűbb és a komolyabb a fekete, a gyülekezetek a mai napig feketében járnak. (RÉVÉSZ 1944. 412.) A témára vonatkozó irodalmat Tátrai Zsuzsánának köszönöm.

⁶⁹ A lányokat – ha férjhez menendő korban voltak – koszorúban, esküvői ruhájukban temették el, feketében, amikor az volt a szokásos.

⁷⁰ Sziráczkai Istvánné Gyalog Mária mint a menyasszonyi koszorúk készítője emlékezett vissza a fátyolos, fehér menyasszonyi ruha megjelenésére.

ismert, hogy a protestáns falvak fekete ünneplője egykor általánosan menyasszonyi ruha is volt. De nemcsak a protestáns falvakban, hanem országszerte, egykor a katolikus Kalocsán is, a környékbeli falvakban és Kecelen is fekete ruhában esküdött a menyasszony. Kalocsán is az 1930-as években kezdtek fehér ünneplő ruhában esküdni, de a templomból hazaérve felvették a fekete selyemruhájukat, akárcsak a kiskőrösi menyasszonyok.⁷¹

Itt kell szólnunk a Kiskőrösön sokat emlegetett bácskai selymekről. A *bácskainak* nevezett selyemből háromféle volt forgalomban. A legegyszerűbb a brokátselyem volt. Az atlaszselyem *mosott bácskainak* a nagy rózsacsokor-motívumok széle elmosódott. A *rózsás, egész bársony* volt a legdrágább, ez fekete vagy sötétkék volt, „ibolyaszín” selyem nagy, eleven színű bársonyvirágokkal, *plüssvirágokkal*. Egy drága selyemszoknya 26 hektoliter bor árába is belekerült. Selyemért, bársonyért hónapokig mentek vagy napszámba jártak, részes aratónak, cséplőgép mellé pelyva-, törekhordónak szegődtek el.

A helyiek többféleképpen vélekedtek a bácskainak nevezett anyagokról és beszerzésükről. „Miért hasonlítana a bácskaiakra a kiskőrösi ruha? Mert *bácskai selyem? Minden bácskai volt, ami délebbre volt*. Voltak ott színesebb népek. Ott a magyarok is színesebbek.” Emlékeztek arra, hogy egykor Bácskába, talán Szabadkára,⁷² Bajára is el-ementek vásárolni. A Bácskában vásárolt ruhákat átalakították kiskőrösire: „Levetett színeseket vettek a vásáron, abból kellett fundálni, kalkulálni. Nehéz volt a rózsák elrendezése. A második világháború után már volt másolat.”⁷³ Akkor már Pestre jártak vásárolni, végül Kiskőrösön a boltban vagy a piacon is beszerezheték a szükséges, „bácskaihoz hasonló” anyagokat. Kalocsára senki sem ment vásárolni. Ugyanakkor Kalocsa vidékének öltözködésében is feltűntek a bácskai anyagok,⁷⁴ ott is voltak, akik a két világháború között is hozattak Bácskából selyemruhát, amelyet a helyi divat szerint átszabtak.⁷⁵ Az 1930-as évektől a *kázmír szoknya*, gazdagabbaknak a *bársonyrózsás*, szegényebbeknek csak *magábarózsás* selyemszoknya megjelent Homokmégy viseletében is. A bácskai viseletelemek nem, de a bácskainak nevezett anyagok Kecelen is kedveltek lettek.⁷⁶ A második világháború éveiben a kivetkőző bácskaiak ruhadarabjait ők is megvették, de korábban is gyakran jártak bácskai piacokra, üzletekbe: nehézselymekért, bársonyokért, brokátokért.

⁷¹ ROMSICS 1998. 395.

⁷² 1921. február 6-án megindult a magyar–szerb vasút Szabadkára. (Kiskőrös és Járása 1921. XV. 6.)

⁷³ Jeszenszky Györgyné adata. – „Pestre könnyű volt vonattal menni, a legszebb anyagokat is ott vették, azt az anyagot is, amit *bácskainak* neveztek. Csak azért volt *bácskai* a neve, mert a bácskaiak is olyan színeset szerettek. Bácskába nem is mehettek, mert akkor már ott határ volt.” (Sziráczkai Istvánné Gyalog Mária)

⁷⁴ FÉL–HOFER 1970. 130.

⁷⁵ ROMSICS 1998. 408.

⁷⁶ GERGELY 1984. 810, 817.

Szerettek „bácskaiasan” járni, a plüssbársony virágú brokátokat „bácskai rózsásnak” nevezték.⁷⁷

A köznapi szoknya leginkább *festő* volt, *farbianszka szuknya*. Az 1920-as évektől színes festő már nem volt, csak fekete vagy kék, de ezeken is volt minta: *pávatollaska szuknye* vagy kék, fehér pöttyös, *bjela gyobova*. A festőszoknyát nagyon nehéz volt beráncolni: „egy tüvel egyszerre több ráncot fogott, és egyszerre áthúzta, sűrű ráncot fogott”. Az ilyen *szuknyát* nem mindenki tudta megcsinálni, meg is különböztették, hogy ki a *bőszuknyás varrónő* és ki az *iparos varrónő*. A festőszoknya aljára belül araszos, 12 cm széles piros szegést (*plech*) varrtak, kívül 3 zsinórral szegték. Az 1940-es években a felsőszoknyát is cakknizni kezdték, *ötös cakkni* díszítette.

A *kiskőrösi ruhára* nem mondták, nem mondják, hogy szlovák, de a festőszoknyára igen, hogy *tót szoknya*. A kiskőrösi festőszoknyára a környéken így kérdeznék rá: „Ja, a kiskőrösi tót szoknya?” Kiskőrösön is azt kérdezik, amikor egy idős asszony örökségét eladják: „Mi kell a *posztóka* vagy a *tót szoknya*?” A *tót szoknya* sötét, indigószínű, szinte fekete, sűrűn ráncolt, bő kékfestő szoknya. Alul cakkozott és feketével slingelt volt, belül piros betéttel, *pléhezással*. A kiskőrösi szoknya cakkozása volt a különbség a többi helység festőszoknyájához képest.⁷⁸

Kiskőrös környezetében több kékfestő mester is dolgozott. A paksi kékfestő helybe hozta portékáját. Az 1930-as évektől a dunaföldvári, még később a keceli kékfestő lett a kedvelt, az elérhető. Idővel a kalocsai szállásfalvakban is nyíltak boltok, ahol festőt is vásárolhattak. Kiskőrösön – a már idézett 1877-es iparos-összeírás szerint – akkortájt 2 festő dolgozott, később, a 20. század első felében már csak Figura János működött helyben.⁷⁹

A kiskőrösiek szerint egykor a kalocsai szállásokon is voltak olyan fekete festőszoknyák,⁸⁰ amilyenek anyagát a kőrösiek viselték, de Kalocsán a festőszoknyát „is *rászorították* az alsókra”, és az alját egészen „másképp díszítették, mint a kőrösit” – emlékeznek a különbségekre. A festőszoknya, a „tót szoknya”

⁷⁷ GERGELY 1984. 796. Nemritkán az iparosfeleségek végezték férjüknek a beszerzést Budapesten, Baján, Újvidéken, Zomborban, Szabadkán.

⁷⁸ Szilágyiné Suba Éva elmondása szerint a kiskőrösi népitánc-együttesben „az egyik kislánynak az egyik nagymamája kalocsai, a másik kiskőrösi. Mind a kettőtől hozott egy-egy azonos anyagból varrt kékfestő szoknyát, azt mondta, „hoztam az egyik nagytól egy szoknyát (ez volt a kalocsai), a másiktól egy tót szoknyát (ez cakkos volt). Fekete slingelés és fekete csipke volt rajta.”

⁷⁹ Az utolsó kiskőrösi festő, az emlegetett Figura János, az 1950-es években halt meg. A felsorolt helységek festőmesterei látták el a kalocsai szállások asszonyait is kékfestővel. (ROMSICS 1998. 406.) – Az 1950-es években Kalocsán Meszes János kékfestő, az asszonyok kedvében járva, az időközben híressé vált kalocsai hímzéminták rózsáit faragtatta a dúcokra, azzal mintázta a szállásbeliek szoknyáit. Varga Marianna szíves közlése.

⁸⁰ ROMSICS 1998. 379.

helyi változatát minden bizonnyal kiskőrösi fejleménynek, sajátágnak tekinthetjük.⁸¹

A kötény, a *ketenka* egyenes oldalú volt, sarkai csak ritkán lekerekítettek, de „nem csináltak *pinccerkötényt*, olyan kis kereket, mint a kalocsaiak”, és a hímzett kötény sem lett általános. Az ünnepi öltözetben a kötény és a blúz vagy a szoknya anyaga azonos lehetett. Az 1970-es években még bársonykötény is volt, alján vagy körben *arankacsi*kével. Lehetett *csupa slingelt*⁸² is. Ünnepre finomabb sötétkék vagy fekete vászonkötőt is felvettek, amit nedvesen üveggel dörgöltek, hogy fényes legyen (*ligotava ketenka*), széleit lila selyemmel szegték, alját csipkebetét díszítette. Az 1920-as években fehér gyolcskötényt is viseltek, és oldalait 8-10 cm szélességben színes, *fernyés*, nagy rózsákkal varrták ki. Később ezek helyét a kalocsai mintáktól alig eltérő, elődrukkolt virágok foglalták el.⁸³ Az ünnepi kötényt gyári madeirából is szabhatták, de lehetett csipkekötényt készen is vásárolni. A kiskőrösi népi együttes 1948-ban sikeresen mutatkozott be Csepelen. A templomban még ma is az akkor viselt csupa csipkeblúzban és -kötényben jelennek meg azok a leányok, akik viseletben járnak. Köznapokon, munkára, dísztelen kendervászon vagy kékfestő (*perkalka ketenka*), majd klottsurcot kötöttek maguk elé. A „tót szoknyához” fekete klottkötény járt, amelyen nem volt semmilyen díszítés, ez volt a hétköznapi munkaruha. A férfiak melles köténye (*melyeska ketenka*) szintén kékfestő volt.

Már az oplecko, az alsószoknya, a halenka és most a kötény esetében is szóba került a hímzés. Kiskőrösön a lyukvarrásos fehér hímzést ismerik a legrégebbinek, amelyet előbb kendervászonra, majd sifonra varrtak. A lyukvarrásos fehérhímzés legegyszerűbb talán a *pamodás kendőkön* jelent meg az 1880-as években, de a századfordulón lett általánosan kedvelt az egykorú polgári hímzésstílus mintáival együtt. A homokmégyi asszonyok, akik a kalocsai asszonyok ruháit is hímezték, már a 19. század végén dolgoztak a kiskőrösiek közvetlen megrendeléseire is, az ókalocsai mintákat varrták. A 20. század elején a Kiskőrös rózfős boltjait birtokló zsidóasszonyoknak dolgoztak, az ő rendeléseik révén látták el Kiskőröst, a rendelést hazavitték, és készen kivarrva visszavitték.⁸⁴ Ekkortájt

⁸¹ A százhalombattai népitánc-együttes összegyűjti Kiskőrösön a „tót szoknyákat”, és szlovák táncokat járnak benne, de nem kiskőrösit. Az ilyen szoknyát általánosan „tótnek” tartják. (Szilágyiné Suba Éva)

⁸² Minden fehér lyukhímzéses hímzést *slingelésnek* mondanak, ez a szó vonatkozik a gyárilag előállított, méterben vásárolható slingelt szalagra, arra a slingelt szoknyaaljra, amit maguk varrnak ki, a fehér gyolcskötényen – nagy ritkán – megjelenő lyukhímzésre, sőt az idővel a gyári madeirára is, amit öltözetként már „csipkeruhanak” mondanak.

⁸³ n. n. 1989. 541.

⁸⁴ Csak a *Kiskőrös és Járása* 1920. XIV. évfolyam 50. számában két idevonatkozó hirdetés is van: Szabó Ábrahámné, a volt Hunyadi-házban lévő műhelyében állandó raktárt tart fenn, ahol kézimunkákat lehet kapni, „Előnyomtatásokat vállalok” – hirdetéssel. A másik Polacsek Nahhi fehérmű-varrónő varrodáját reklámozza, ahol „mindennemű női felsőruhát” és fehérműt is varrtak.

Kiskőrös számára jobbára „figurákat” (galambokat, angyalokat) drukoltak, és igen kevés virágmotívumot, de ezek öltéselei között a csomós öltés is szerepelt. Fügönyt, asztal- és ágyterítőt varrtak, viselőruhát sohasem.⁸⁵ Kiskőrösi asszonyok is foglalkoztak drukkolással és kivarrással is, de az első „kiíró” (előrajzoló), „kivarró” (hímző) asszony⁸⁶ csak 1910-ben kezdett működni. *Kiírók* az első világháború előtt már többen is voltak, újságban is hirdették magukat. A helyi hagyományok gyűjtésére ösztönözték az asszonyokat a kecskeméti tanfolyamokon is: „amit hoztak magukkal, azt a pár egyszerű mintát, rózsát, a zsebkendősarokban a fehér hímzést és a felszoknyák aljára azt a piros fölpléhezést” és a pánamintákat már akkor is jellegtelennek minősítették. A kislányok az iskolában is tanultak hímezni, az ügyesebb kivarrta magának és a barátnőjének is szoknya slingelését, és slingelt kötényt adtak udvarlójuknak is.

A slingelés, a *cakkni* szélessége – készítője ügyességétől függően – akár arasznyi is lehetett. Az *egy cakkú*, a *gyűszűs*, a *hármás cakk* az ingre, halenkára illett, míg az *ötös cakk* az alszoknyára és kékfestő szoknyára, a *hetes*, *kilences cakk* virágtővel vagy csokorral lepedőszélre, párna-, dunyhavégbe való volt. A slingelés többnyire fehér volt, de az alszoknyákat szegő *ötös cakkni* kék, piros, sárga színű is lehetett.⁸⁷ A slingelés cakkjaiban korábban fehérrel hímzett virágsokrok és a felület díszítésére szánt virágmotívumok a 19. század végén kezdtek színesedni. Ekkor még csak piros-kék-fekete színt használtak, a színes hímzés az 1910-es évektől a halenkán, zsebkendőn, majd a lakástextilián jelent meg.⁸⁸ A 20-as évek második felére hímzéseik teljesen kiszínesedtek, egy virágon több színt is alkalmaztak, egy-egy szirmot 2-3 árnyalattal varrtak ki. A korai kiskőrösi hímzések még az ókalocsaival mutattak rokonságot, de itt idővel, a kalocsaival szemben, árnyalatos fonallal is dolgoztak, aminek következtében a 30-as évek végére a mintakincs és a hímzésstílus is teljesen naturalisztikussá vált. Az általánosan használt öltések (lapos, hurok- és száröltés) mellett a rózsák bibéjének hímzésében feltűnt a csomós öltés is. A kiskőrösi hímzés a hasonlóságok ellenére könnyen felismerhető, mert színezése eltér a kalocsaitól.⁸⁹ Egy- vagy kétsoros, *fernyés* hímzést a halenkára, főkötőre, a *csokrost* az újabb stílusú polccsíkokra, fésű-, kefetartókra varrták. Szétszórt díszítésként kis csok-

⁸⁵ ROMSICS 1998. 412–413.

⁸⁶ Gyurján Jánosné Volák Erzsébet volt (1892–1949) az első „kiíró”, „kivarró” asszony. Utódai között Jarjabka Erzsébet (sz. 1913) lett a legjobb varróasszony. A gépi hímzés legkorábbi és legismertebb képviselője Dudás Irma (1910–1973) volt. (SIMON 1980.)

⁸⁷ *Pamodás kendőbe* kötötték a süteményt, amit a gyermekágyas asszonynak vittek. A fehér lyukhímzés később az elsőszoba öltözetét díszítette, a párna- és lepedővégeket, terítőket. (SIMON 1980.)

⁸⁸ Kalocsán és a szállásfalvakban már 19. században is viseltek *színes virágú* ingvállat fehér gyolcsból. A *cifrapamukos pruszlik* azonban csak az 1930-as években jelent meg. (ROMSICS 1998. 381.)

⁸⁹ TÁBORI-TÁBORI 1979; SIMON 1980; DULAI 1982.

rokat is alkalmaztak, amelyek a gyári hímzés hatását keltették.⁹⁰ A kiskőrösi hímzés ugyan a kalocsai hímzés nyomában járt, de nem „parasztosodott el,” az akkortájt szokásos kispolgári hímzés változatának tekinthető, a polgárosultabb kiskőrösi öltözködésben sem kapott olyan hangsúlyos szerepet, mint a kalocsai viseletben. A kalocsai hímzett viselettől eltérően, a kiskőrösi nem került országvilág előtt színpadra, ami az öltözetek látványosságát, hímzését is befolyásolta volna.⁹¹

A gépi hímzés (*gyjercsity*) az 1920-as évek végén jelent meg.⁹² Egyszerűbb változata, a tűzés, a 40-es évektől vált egyre hangsúlyosabbá, a minták szélesedtek, színesedtek a kék, sárga és rózsaszín sajátos árnyalataival.⁹³ A tűzés valójában a férfiak fekete bársonykabátján, *bársonyrékljén*, azaz *halenkáján* teljesedett ki: az ujjas mellét, a gombpántot díszítette gépi hímzés, motívumai között a szegfű és a tulipán volt a leggyakoribb, ezeket volt a legkönnyebb varrni, kevés volt bennük a hajlított vonal. Az apró virágos, sima- és kordbársony könnyű ujjast egy fölötté viselt ujjas alatt és a nélkül is viselhették. A különféle képpen díszített bársonyujjas az alföldi férfiviseletben elsősorban a Duna-Tisza közén, de másutt is ismert volt, *untercikk* vagy *ümögbáttya* néven emlegették a Kalocsa környéki falvakban.⁹⁴ A színes, virágos bársonynak a férföltözetben való megjelenése délszláv hatásra, esetünkben úgynevezett „bácskai” hatásra vezethető vissza.

Nem foglalkozunk most a 19. század második felében országszerte elterjedt, a szélesedő szoknyákhoz alkalmas vastag vállkendőkkel, illetve a 20. század elejétől használt *hárász-* vagy *berliner* *kendőkkel*. Itt is viselték az 1890-es évek divatját tükröző, ívelt vonalakkal szabott női ujjasokat, *kacabajkákat*, amelyeknek legfeljebb egy-egy díszítőeleme lehet helyileg sajátos. Ezeknek utódai a testhezálló, csípőn alul érő, gombkötő zsinórozta felsőkabátok, majd az 1940-es évektől a derékban karcsúsított, rendszerint fekete plüsskabátok.⁹⁵ Ezeket az ujjasokat nem a kiskőrösi varrónők, hanem helyben vagy más városokban mű-

⁹⁰ Női szoknyákhoz és férfi ujjasokhoz használt, gyárilag hímzett fekete bársony pótlására maguk is kivarrták az anyagot. Módosabb lányoknak fehér halenka is készült ilyen hímzéssel. (SIMON 1980.)

⁹¹ A népviseletek színpadi megjelenése, különösen a kalocsaiak részvétele a Gyöngyösbokrétára fellépéseiben erősen befolyásolta a részt venni kívánók öltözködését. A kalocsai viseletre tett hatása ismerős, de kevésbé tudott, hogy a saját öltözködésében már polgárosodott, ráadásul református Uszódon részben, a református-katolikus Géderlakon pedig teljesen átvették a kalocsai viseletet. (ROMSICS 1998. 445., PÁLFI 1970.)

⁹² A helyi újságok az 1920-as években többféle olyan varrógépet hirdettek, amelyik hímezni is tudott. A hirdetések szerint vásárláskor az új tulajdonos lehetőséget kapott, hogy ingyen megtanulja a gépi hímzést.

⁹³ SIMON 1980.

⁹⁴ ROMSICS 1998. 403.

⁹⁵ N. n. 1989. 542–543.

ködő szabók varrták, ugyanazok, akik a kalocsai, keceli vatelinos és vattás kabátokat, plüssbársony, bársonykabátokat.⁹⁶ Azok a ruhaféleségek, amelyeket nyilvánvalóan mesteremberek készítettek, mint a kacabajkát, anyagukban és többnyire díszítvényeikben is megegyeztek a korabeli, átlagos felsőruhákkal. Szabásuk, anyagválasztásuk egyaránt a korabeli divatlapok kínálatát mutatták. Más a helyzet a főleg varrónők készítette ruhafélékkel, így pl. a blúzokkal, amelyek eleinte a divat után mentek, majd megrekedtek sajátos kiskőrösi állapotukban. A helyi varrónők minden olyan kiskőrösi gazdaasszonynak varrtak, aki nem „iparos ruhában” járt.

Kiskőrösre ezeknél a kabátoknál sokkal jellemzőbb volt az asszonyok többretegű fejviselete. Ennek összeállítása azzal kezdődött, hogy a kontyfésűre tekerter haját egy vattával kitömött, fejkerület hosszúságú és keskeny, kitömött vászonzacskóval körbecsavarták, hogy megnövelje a hajkontyot. Erre került az alsó főkötő, a gyolcsból szabott *konty*, amelyet a homlok felett legfeljebb egy széles slingelés vagy csipke szegett. A kontyot akár egy varrónő is megvarrta, de a felső főkötő, a *csepec*, már több szakértelmet igényelt. Voltak Kiskőrösön *csepeckészítők*.⁹⁷ A régebbi főkötők rendszerint feketék voltak, a két világháború között világosakat, fehér sifonfőkötőt is varrtak. A fehér sifon felsőfőkötőket kihímezték az ókalocsai virágmintákhoz hasonló, bár annál szorosabb, szigorúbb sorokba rendezett szabadrajzú virágmintákkal. Színezésük azonban a kalocsaitól eltért, inkább a sióagárdi színválogatáshoz hasonlított: jellemzőjük a „permetkék”, „gálickék”, illetve a kék egyéb változatai és főként a sárga. A virágok bibéjét göbös technikával hímezték ki. A különböző fekete selyem-, bársony- és világos selyemfőkötőket selyemmel hímezték ki, és gyöngyhímzéssel, flitter- és művirágdíszekkel tették még ünnepélyesebbé, de ez már a koszorúkészítő munkája volt. Az ilyen főkötőket csak a két háború között használták, akkor is csak az esküvő utáni években. Sokkal kedveltebb volt a kendő, a *rucsnyik*. A főkötőre előbb *alsókendőt* kötöttek, amelyet sifonból szabtak, szélét slingelték vagy horgolták. Az alsókendőt a homlokon papírral szögletesre merevítették, ez tartotta a lány felső kendőt, a *ritkakendőt*, a tüllkendőt, szövet-, delén- vagy kartonkendőt. Az ünnepi kendő a selyem-, bársony- vagy zsenília-kendő volt, míg az idősebbeké a fekete gyapjúkendő. A kőrösi kendőviselet olyan, mint a keceli, ahol a legünnepibb a „bácskai rózsás”, a kék alapon piros rózsás és az atlaszelyem alapon plüssbársony virágú, a *brüssvirágos* kendő volt.⁹⁸ Ezeket a helyi üzletben vásárolták, de egy-egy szép darabért Bajára vagy Szabadkára is elmentek. A kiskőrösi fejviselet szerkezete – az alsó- és a felsőfőkötő egységével és azt is kiegészítő kendővel, illetve az alsőfőkötőre kötött

⁹⁶ GERGELY 1984. 803; ROMSICS 1998. 387.

⁹⁷ A legjobb csepeckészítőnek és koszorúkészítőnek Sziráczi Istvánné Gyalog Mária tartották Kiskőrösön, aki mesterségét a több mint 80 évesen, 1962-ben elhunyt nagynénjétől, Turák Sándorától leste el.

⁹⁸ GERGELY 1984. 805.

két kendővel – a hagyományos magyar paraszti női fejviseletek változatának felel meg.

Több helyi sajtóságot mutatott a leányok haj- és fejviselete. Magyarosnak általában a gesztenyebarna haját tartották, ezzel szemben Kiskőrösön a feketére festett haj volt a divat. Finom kormot szedtek a tűzhelynek arról a részéről, ahol nem volt huzatos, ahová a legfinomabb korom rakódott, és disznósírral péppé keverték. Mosás után ezzel kenték be hajukat, majd cukros vízzel keményítették, és a homlok felett *csipkés haját*,⁹⁹ *nyomott haját* formáltak belőle, hátul pedig két fonatból kontyba fogták, amit hajtűvel rögzítettek. A leányok haját egykor egyszerű selyemszalag, *libacska* vagy gyárilag hímzett *platyanka* (Jacquard-szalag) szalag fogta le. Az első világháború után kezdték a *szalagot* keményített pánttal merevíteni. Egy slingelt szélű pántra, *gyjercsityre* került a lehetőleg kalászos Jacquard-szalag, amelyet a fejtetőn magas szalagcsokorba igazítottak. A szalag két végét tarkón kötötték meg, magát a kötést ugyancsak egy szalagbokor, a *snurka* takarta. Innen indult a hátat is takaró szalagsor, a *snurka lógóska*.¹⁰⁰ A lányoknak gyöngyös, flitteres, strasszal díszített szalagokat is varrt a koszorúkészítő, amelyet *gyöngyös pártának* is neveztek.¹⁰¹ Kecelen a leányok haját *kormirozóval*, sütővassal ugyancsak cakkosra, hullámosra sütötték, és felette, a kiskőrösihez hasonló hajszalagdísz az 1920-as években jött divatba.¹⁰² A kiskőrösi és keceli leányok szalagos fejdíszének elődjét is a kalocsai *bukros pántlikában* véljük felfedezni. Itt a lányok elől sütővassal besütött hajára *fűzős pántlika* vagy rózsaszín, világoskék *selyempántlika* került, ennek szélére egykor ezüstsálakból sodrott dísz és flittert varrtak. A Gyöngyösbokréta 1935-ös fellépései idején magasították meg a pántlikát, és kétfelé hajló bokorra kötötték.¹⁰³

Kiskőrösön az első világháború után még csak 3-4 sor virágból álló koszorút viselt a menyasszony. Az 1930-as években Sziráczi Istvánné Gyalog Mária „dolgozta ki” a koszorúnak az 1960-as évekig használatos formáját, amely a koszorú készítőjének „egyéni alkotása”, nincs sem etnikai vagy jellemzően kiskőrösi háttere. Figyelemre méltó azonban, hogy alkalmazta a menyasszony arca elé belógó fényes szálakat, a *rezgőket*, azaz *lamettát* is. Ez a *songolsza*, a

⁹⁹ A cukros vízzel keményített, csipkésre igazított előhaj országsszerte előfordult, nemcsak a leányok, hanem az asszonyok hajviseletében is.

¹⁰⁰ N. n. 1989. 541–542; TURAN 1982.

¹⁰¹ Sziráczi Istvánné Gyalog Mária koszorúkészítő, aki a főkötőket és a leányok szalagját is díszítette, vasutashoz ment férjhez, így heteként kétszer is felmehetett – ingyen – Pestre, hogy bevásárolja a szükséges díszeket. Volt több üzlet is, ahová eljárt, de a Keletitől nem messze volt egy Kovács nevű zsidónak boltja, rögtön odament, mert ennek a kereskedőnek volt a legtöbb pénze és ismerőse, Párizsból is elhozatta, ha valamire szükség volt. Egy hét múlva ott volt minden, amit csak akart.

¹⁰² GERGELY 1984. 804.

¹⁰³ ROMSICS 1998. 382.

fátylat pótló ezüstrojt, más evangélikus falvakban, pl. a Nógrád megyei Szügyben is kedvelt volt.

Kiskőrösön a férfiak jellegzetes kalapban jártak, a kunsági, turi kalapnak nevezett, magas, gömbölyű tetejű, keskeny karimájú kalaphoz képest aránylag széles, fölfelé pördülő karimájú, körben kerekre behorpasztott tetejű kalapot kedveltek. Ennek a *pergavi kalap*nak a karimáján széles fekete ripszszalag volt, a *sugarka*, mert sugárba kötötték.¹⁰⁴ „Mindenki tudta egy vásárban, hogy ki a kiskőrösi, mert az itteni emberek nem hordtak magas, csúcsos kalapot. De nem nagyon bajoltak a kalapjukkal, ha felöltöztek, kellett a kalap.” Kecelen is szélesebb karimájú, „bevágott tetejű” kalapot viseltek, amelynek kerekítetten benyomott volt a teteje, de a századfordulón a kalap itt már gömbölyű tetejű, pörgokalap volt.¹⁰⁵ A kiskőrösi kalapviselet alakulását az egykori fényképeken lehetett volna nyomon kísérni, ám meglepő, hogy a fényképeken a férfiak gyakran kalap nélkül láthatóak, ami a magyar férfiak esetében ritkaságnak számítana, mert a magyar férfiemberhez nagyon is hozzátartozott a kalap.

Már csak a lábviseletről kellene néhány szót szólni. Az a 23 csizmadia, aki 1949-ben Kiskőrösön dolgozott, csak a férfiaknak dolgozott, nők nem viseltek csizmát. A 23 cipész viszont nekik varrta a *spanglis cipőt*, módosaknak a fekete *lakkcipőt*. A spanglis cipő, *spangliske cipeje* bőrből, de bársonyból (*bársonyove cipeje*) is készülhetett, amin 1920-ig masni is volt. A cipőben fehér patenharisnyát viseltek, a harisnya, a *stumfeji*, térdig érő fehér vagy zöld cérnahrarisnya volt, bordás és egykor bögös (*pupkavás*) is lehetett.¹⁰⁶ Itt senki sem kötött vagy horgolt harisnyát, mint a sokácok, mert itt nem is jártak papucsban. A keceliek viszont Szegedről járó árusoktól és Bácskából hozattak papucsot.¹⁰⁷ A kalocsaiak is Szegeden vásárolták a piros papucsot, de papucsért, mamuszért Bajára is jártak. Fapapucsot azonban viseltek Kiskőrösön is, amelyet szalmával béleltek (*okulye*). A keceli tanyákon pedig a klumpát gyapjúzoknival viselték.¹⁰⁸

Minden olyan kiskőrösi gazdaasszonynak helyi varrónők dolgoztak, aki nem „iparosruhában” járt. A 19. században még kézzel varrtak. Több híres kiskőrösi varrónő, mint például a leghíresebb Szentgyörgyiné Kelemen Marka sem tudott sokáig géppel varrni.¹⁰⁹ A 19. század végén már megjelentek a csónakos

¹⁰⁴ TURAN 1982. – és Jeszenszky Györgyné Haskó Judit.

¹⁰⁵ GERGELY 1984. 809.

¹⁰⁶ N. n. 1989. 541.

¹⁰⁷ GERGELY 1984. 803; ROMSICS 1998. 406.

¹⁰⁸ TURAN 1982; GERGELY 1984. 809.

¹⁰⁹ Jeszenszky Györgyné Haskó Judit ma is aktív varrónő, 1939-ben Kisbócsára ment férjhez. 1944-ben költöztek be Kiskőrösre. Hozta magával a varrógépét, egy Singer-gépet, amit használtan, Pesten vettek. Azt eladta, kb. 10 éve egy Minerva-gépet vett. A Minerva-gépen nem lehet hímézni. Amikor beköltöztek, az „utcabeliek mind böszoknyások voltak”, de akkoriban már sokan „iparosruhában jártak, iparosban is esküdtek”, vagyis nem koszoruban, hanem fátjolban.

varrógépek. Ezek néhány évtizeden belül a házaknál is használatosak lettek, módot adva, hogy otthon is elkészülhessenek az egyszerűbb ruhadarabok.¹¹⁰ A lehetőség, hogy az öltözet jelentős részét otthon is elő lehetett állítani, meghosszabbította Kiskőrösön a parasztos viselet fennmaradását. Csak meghosszabbította, de természetesen meg nem akadályozhatta, hogy a kiskőrösi női öltözet ne közeledjen a közkeletű öltözködéshez, divathoz. „Először, a két háború között – amikor nagy volt a szegénység – éppen a gazdagok adták el a kiskőrösi ruháikat. Akkor még sokan jártak ‚kőrösiesen’, volt, aki megvegye, s mivel olcsóbban megvehették, mint az éppen divatos ruhákat, a szegények meg is vették. Gyúlt a ruhájuk, és amikor már ők is el akarták volna adni, nem volt, aki megvegye. Ki kellett tartani a sokszoknyában. Az 50-es évektől már csak a piacról pótolgatták, aki tudta, aki nagyon akarta. Azoktól, akik ekkor hagyták el, már csak azok vették meg, akik valamiért nagyon ragaszkodtak a kiskőrösi ruhához: pedig könnyebb volt az iparosruha.”¹¹¹ Az 1960-as években aztán, amikor már az egyes öltözetdarabok pótlása is egyre nehezebbé vált, számukra is megkezdődött az átöltözés.

MI A VÁLASZ A FELTETT KÉRDÉSEKRE?

1. Első kérdésünk az volt, hogy a Kiskőrösre a 18. század elején betelepült evangélikus szlovákok magukkal hozott öltözködésének fennmaradtak-e emlékei.

Már otthoni környezetében is sok közös vonás jellemezte a magyar és a szlovák kultúrát, hiszen a közös magyar gazdasági-társadalmi háttér, a magyar kultúrával való érintkezés és az egyház egyetemes szellemi befolyása többé-kevésbé egyformán hatott a két népre, és a létező különbségek az együttélés folyamán lassanként eltompultak.¹¹² A nincstelen betelepülők – vegyesen szlovákok és magyarok – tárgyi kultúrájukból vajmi keveset hozhattak magukkal, ráadásul nem egy faluból, még csak nem is egy megyéből származtak, így már a magukkal hozott hagyományaik, szokásaik sem voltak egységesek.

Új, magyar környezetükben, etnikai elszigeteltségükben nem adódott számukra folyamatos külső szlovák megerősítés sem, ami egy saját, „kiskőrösi szlovák kultúra” kialakításában segíthetett volna. Kiskőrösön a település társadalmi, politikai és egyházi vezetésében is a többségében földművelésből élő szlovák tömegeből kiváló, jelentéktelenebb számú, elmagyarosodott, de szlovák eredetű értelmiségiek játszották a főszerepet. Ez ugyan ébren tarthatta a szlovák

¹¹⁰ A *Kiskőrös és Járása* (1926. XX. 51.) szerint például Teichner Mórnál „Eredeti Singer-varrógépet” lehetett kapni, megvásárlásuk „ingyen hímzéstaniással járt”, ezek már bobinos varrógépek voltak. Ugyanekkor Kayser-féle varrógép is használatban volt.

¹¹¹ Sziráczi Istvánné Gyalog Mária: „Ez már csak olyan szokás volt, hagyomány”.

¹¹² MANGA 1969. 173.

etnikai tudatot, de tárgyi kultúrájuk természetesen az adott lehetőségek függvényében homogenizálódott. Átvették a gazdálkodás rendszerét, beilleszkedtek az adott társadalmi hierarchiába, mindenben a magyar hatás érvényesült, így öltözködésükben is. Csupán „beszélt nyelvük”, amelyet az evangélikus hithez való ragaszkodás is erősített,¹¹³ valamint a vallással kapcsolatos hagyományos családi szokások, életfordulók és az esztendő egyházi ünnepeinek megülésével kapcsolatos szokások maradtak meg.

A települések új lakói a betelepítés idején már eleve kiváltságosabb helyzetben voltak, könnyebben gyarapodhattak, mint a kontinuos magyarok. Kiskőrös a 19. század második felére, a szőlő-, gyümölcs-, zöldségtermesztéssel pedig kifejezett gazdagságra tett szert és olyan fejlett kultúrára, amilyen a kiskőrösiek eredeti helyén nem található. Ezt a gazdagságot mutatta meg a 20. század első felére kivirágzó viseletük is. Viera NOSAL'OVÁ, aki a kiskőrösiek származási területén maradt szlovák közösségek öltözködését is vizsgálta,¹¹⁴ kutatásaival is tanúsította azt a magától értetődő tény, hogy az öltözködés a nagyobb szlovák közösségeken belül is, jóval szegényebb körülmények között is jelentősen átalakult az elmúlt századokban. A mai Szlovákia településein és a Kiskőrösön lezajlott nagyon eltérő folyamatok révén létrejött, jelentősen különböző öltözetek 2-300 évre visszavezethető archaikus öltözködési elemeket nem őriznek. Megnyugtatóan kimondható, az 1770-es évektől a kiskőrösi viseletről tudottak igazolják, hogy a betelepülők öltözködése a betekinthető több mint 200 évben nem utalt etnikai hátterükre, egykori lakóhelyükkel való kapcsolatukra.

2. A következő kérdés az volt, hogy a már helyben kialakult „kiskőrösi ruhának” voltak-e olyan elemei, amelyek Kiskőrös szlovák nemzetiségi hátteréből adódtak, illetve milyen hatások következtében nyerte el 20. század közepi állapotát.

Azon a térképen, amelyet a 19. század végi, 20. század eleji Duna–Tisza közti települések népviseleteiről megrajzoltunk, kitűnt, hogy a mezővárosok parasztpolgári női viseletei hasonlóan alakultak. Ebben az egységesítő folyamatban – amellett, hogy a kurrens divatváltozásokat az egyre szaporodó divatlapok országszerte terjesztették – jelentős szerepet játszott a 19–20. század fordulójára kifejlődött kereskedelmi hálózat. Mint a tanulmányból kiderült, a helyi kis rőfös boltok, amelyek bedolgozókat foglalkoztattak, a varrógépeket árusító zsidó kereskedők, akik a varrógépekkel való munkát is betanították, az általuk bevezetett újítások, mint a pliszírozás, a vidéki településeken, helyben befolyásolták az öltözet alakulását. Mint a nagyobb divatáruházak tulajdonosai, az év végi kiadások alkalmával vidéken is terítették áruikat, terjesztve az „utolsó” divatot, a városiasodás irányába hatva. Ugyanakkor a pesti zsidó kereskedők

¹¹³ Ugyanakkor a szlovák nyelvet beszélők közül még a szlovák származásúak sem tudtak mind szlovákul írni-olvasni. Nyelvük megtartásában viszont segítségükre volt, hogy az itt kisebbségben lévő magyarok is igyekeztek szlovákul megtanulni.

¹¹⁴ NOSAL'OVÁ 1982.

voltak azok is, akik a speciális helyi igények kielégítésére is képesek voltak, bécsi, párizsi összeköttetések révén bármit meg tudtak szerezni.¹¹⁵ Lehetőségeiktől, befolyásuktól Kiskőrös sem szigetelte el magát. A zsidó kereskedők korabeli szerepe összevethető az őket jó két-másfél évszázaddal megelőző balkáni kereskedőkével, ők is egységesítették a vidék öltözködését, kicsiny részleteiben azonban a helyi öltözetváltozatokhoz is hozzájárultak.

Egy-egy időmetszetben eltérések is voltak a mezővárosi öltözetek között, ami abból is adódhatott, hogy e városok különböző társadalmi összetételűek voltak, különböző gazdasági utakat jártak be. A 19. század végén a kalocsai, keceli és kiskőrösi öltözködés többé-kevésbé szinkronban volt. A kalocsai viselet „újra parasztosodását”, a szoknya megrövidülését, pliszírozását, a pruszlík felsőruhává válását Kiskőrös nem követte. A kiskőrösieknél egykor parasztosabb keceliek pedig, akik a saját tanyájukon, kertjükben munkálkodó kiskőrösi asszonyneptől eltérően, gyakorta falujuktól távol vállaltak munkát, hamarabb megtalálták az utat a kurrens polgári öltözködés felé, megelőzték a kiskőrösieket. A mindhárom helységben egykor használatban lévő öltözetdarabok elemzése pedig alátámasztotta, hogy a helységek öltözködése közötti eltérést esetenként az egyes ruhafélék használatának fáziseltolódása okozta. Mindhárom településen használatban voltak például a Kiskőrösön a helyi viseletre jellemzőnek tartott „bácskai selymek” is. Mindhárom helyen divatosak voltak a „cakknis szoknyák”, csak míg másutt nyomuk veszett, Kiskőrösön megőrizték a képfestő cakknis szoknyákat, és a szlováknak tudott Kiskőrösre vonatkoztatva a környező helységekben is „tót szoknyának” nevezik. Talán hasonló a helyzet a „tót kalappal” is. Ugyancsak a fáziseltolódással magyarázható, hogy Kiskőrösön, környezetétől eltérően, hosszabban fennmaradt a fekete szín mint a menyasszonyi ruha színe.

Természetesen egy-egy település, így Kiskőrös öltözetében is találhatóak egyedi vonások. A kiskőrösi *csepjec* hímzése kimutathatóan kalocsai mintáik nyomán alakult ki, de a kalocsaitól eltérő, jellegzetes színezéssel varrták. Amikor a kalocsaiaknál elterjedtek a Richelieu-hímzéses pruszlíkok, kötények, Kiskőrösön megjelentek a fehér csipkeöltözők. Vannak olyan kiskőrösi sajátosságok, amelyek semmilyen kapcsolatban sincsenek környező településekkel, belső fejlődés eredményei. Ilyen a főkötő és a menyasszonyi koszorú, az 1920–30-as évek fejleményei, ezek formái, díszítményei ismert főkötővarrók egyéni ötleteiből származnak. Ugyancsak kiskőrösi sajátosságnak nevezhető a haj feketére festése.

Azokon a tájakon, ahol sűrűbb a falurendszer, például Nógrád megyében, többnyire azonos feltételek között alakuló népviseletek egymástól jellegzetesen

¹¹⁵ A zsidó vállalkozók, kereskedők befolyását egy viselet, illetve egy helyi hímzés alakulására SZARVAS Zsuzsa Mezőkövesden vizsgálta (1990), Kiskőrös szomszédságában, a kalocsai uradalomban pedig BÁRTH János (1977).

eltérő csoportokat alkotnak.¹¹⁶ A magyar viseletcsoportoktól különbözőképpen térnek el a szlovák viseletcsoportok, de bizonyos jelenségeikkel a szlovák falucsoportok egymástól is eltérnek.¹¹⁷ Ehhez hasonlóan illeszkedik Kiskőrös is a környező települések gyűrűjébe. Hasonló tendencia mutatható ki a tiszántúli nagyobb szlovák települések öltözködésének esetében is. A németek, a románok és a szlovákok is a Tisza vidéki magyarok viseletét követték, és ha összehasonlítjuk például a csabai és berényi, a komlói és szarvasi szlovákok 19. század közepi és végi ruházódását, láthatjuk, hogy egymáshoz viszonyítottan hasonló öltözetük alakulásának végeredményeként, kis fáziskéséssel ugyan, de semmiben sem különböztek a magyarok öltözetétől.¹¹⁸

Hasonló végeredményre jutott VAJKAI Aurél, amikor egy Kiskőröshöz hasonlóan nagy szlovák település, Tótkomlós népi építészetéről megállapította, hogy a tótkomlói ház megfelel a nagyalföldi háztípusnak, annak sajátos, ízes változata. Minden falunak van valamilyen egyéni stílusa, nemzetiségtől függetlenül, tehát a szlovák települések között is vannak ugyanilyen különbségek. Békéscsaba például a házhomlokzat paraszti megfogalmazásában különbözött a többi szlovák és nem szlovák településtől. Tótkomlós jómódú település volt, de mivel nem nemesi fok, stílusa paraszti maradt.¹¹⁹

Nyilvánvaló, hogy a kiskőrösi öltözködés nem etnikai alapon alakult ki, egyszerűen egy 20. századi, alföldi „viseletcsoportként” viselkedik. A szlováku is beszélő kiskőrösiek etnikus tudata nem is anyagi, hanem szellemi kultúrájukban, nyelvükben és tudatosan művelt identitástudatukban keresendő.

IRODALOM

BÁRTH János	ERDEI Ferenc
1977 <i>Zsidó vállalkozók a kalocsai uradalom területén a kései feudalizmus korában.</i> In: BÁRTH János (szerk.): <i>Tükörképek a Sugovicán.</i> 105–112. Katona József Múzeum Közleményei, Kecskemét	1977 [1937] <i>Futóhomok. A Duna-Tisza-köz földje és népe.</i> [é. n., h. n.] Budapest, Akadémiai Nyomda
BOSIĆ, M.	FÉL Edit–HOFER Tamás
1987 <i>Narodna Nošnja Slovaka u Vojvodini.</i> Vojvodanski muzej posebna izdanja. Novi Sad Musée de Vojvodina Monographie 9.	1970 <i>A Néprajzi Múzeum 1969. évi tárggyűjtése. A Textilgyűjtemény gyarapodása.</i> Néprajzi Értesítő LII. 129–146.
	FLÓRIÁN Mária
	2000 <i>Parasztviselet.</i> In: KAPROS Márta (szerk.): <i>Nógrád megye népművé-</i>

¹¹⁶ FLÓRIÁN 2000. 146–158.

¹¹⁷ ZÓLYOMI 1988.

¹¹⁸ ZSILINSZKY 1891. 442–443.

¹¹⁹ VAJKAI 1974. 203–204. – H. Csukás Györgyinek köszönöm, hogy erre a dolgotra felhívta figyelmemet.

	szete. Népművészeti örökségünk. 112–184. Nógrád Megyei Múzeum Igazgatósága, Balassagyarmat	Főiskola Könyvtára 567/3. Kézirat – In: KRESZ Mária: <i>Magyar parasztviselet. 1820–1867.</i> 135–136. Budapest
FÜGEDI Erik		KISS Gy. Csaba
1966 <i>Szlovák település a török alól fel szabadult területen.</i> Agrártörténeti Szemle VIII. 3. 313–331.		1993 <i>Alföldi szlovákokból – szórványnemzetiség. A magyarországi szlovákok múltjából.</i> In: KISS Gy. Csaba: <i>Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Esszék, tanulmányok és cikkek.</i> 288–295. Budapest, Pesti Szalon Könyvkiadó
1969 <i>Békéscsaba újratelepítése.</i> Békési Élet IV. 1. sz. 56–65.		MANGA János
GERGELY Katalin		1969 <i>Egy magyarországi szlovák falu.</i> In: <i>Népi Kultúra – Népi Társadalom II–III.</i> 145–176.
1984 <i>Öltözködés és viselet.</i> In: BÁRTH János (szerk.): <i>Kecel története és néprajza.</i> Kecel, Kecel Nagyközség Tanácsa		1973 <i>Magyarországi szlovákok.</i> In: <i>Népi Kultúra – Népi Társadalom VII.</i> 211–250.
GYIVICSÁN Anna		MARTIN György
1984 <i>A két kultúra kölcsönhatása a magyarországi szlovákoknál. A nyelvi és a kulturális értékrend alakulása Kiskőrösön.</i> Tiszatáj 42–48.		1979 <i>A magyar körtánc és európai rokonsága.</i> Budapest, Akadémiai Kiadó
1993 <i>Az anyanyelv és a kultúra értékrendjének változása a kiskőrösi szlovákoknál.</i> In: GYIVICSÁN Anna: <i>Anyanyelv, kultúra, közösség: a magyarországi szlovákok.</i> 107–157. Teleki László Alapítvány, Budapest		MESKÓ Sándor (szerk.)
HOFER, Tamás		1989 <i>Kiskőrös helytörténeti monográfiája.</i> Kiskőrös, Kiskőrösi Városi Tanács V. B.
1987 <i>Agro-Town Regions of Peripherial Europe. The Case of the Great Hungarian Plain.</i> Ethnologia Europaea XVII. 69–95.		MÉRY Margit
Dr. HUSZÁR Ernő		1984 <i>Magyar–szlovák kapcsolatok a népviseletben Abauj északi területén.</i> In: <i>Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon.</i> A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XV. 221–230.
1949 <i>Egyházi szokások (observantia) a Kalocsai Főegyház-megye népei között.</i> Bátmonostor (Kézirat)		n. n. [DULAI András]
JANÓ Ákos–SOLYMOS Ede		1989 <i>Kiskőrösi népviselet.</i> In: MESKÓ Sándor (szerk.): <i>Kiskőrös helytörténeti monográfiája.</i> 537–551. Kiskőrös, Kiskőrösi Városi Tanács V. B.
1966 <i>Bács-Kiskun megye népművészete.</i> Kecskemét		NOSAL'OVÁ, Viera
KISS Bálint		1982 <i>Slovenský ľudový odev.</i> Vydavateľstvo Osveta, Bratislava
1956 <i>A' Helv. Hitvallású Békés-bánati Egyházi Vidék földje-lakosai. Valás-, tudomány- és polgári történeteinek emléke.</i> Összeszedte és megírta: KISS Bálint Lelki-pásztor és Esperes. III. kötet. Szentesen. 1836 A Debreceni Református		PÉCSINÉ ÁCS Sarolta
		1970 <i>Kalocsa népművészete.</i> Kalocsa, Kalocsa Város V. B.

- PÁLFI Csaba
1970 *A Gyöngyösbokréta története.* Magyar Táncudományi Társaság. Táncudományi tanulmányok 1969–1970. 115–161.
- RÉVÉSZ István
1944 *A templomi paramentumokról.* In: Dr. GYIMES Károly (szerk.): *Evangélikus templomok.* 391–412. Budapest, Athenaeum
- ROMSICS Imre
1998 *Kalocsa népművészete.* In: ROMSICS Imre (szerk.): *Homokmégy. Tanulmányok Homokmégy néprajzához.* 371–448. Kalocsa, Homokmégyért Alapítvány
- SIMON Györgyné
1980 *A kiskőrösi szlovákok népművészete.* Kiskőrösi Városi Könyvtár, kézirat: 390 S59.
- SZARVAS Zsuzsa
1990 *A mezőkövesdi zsidóság szerepe a matyó népművészet elterjesztésében.* In: KRIZA Ildikó (szerk.): *A hagyomány kötelékében.* 217–222. Budapest, Akadémiai Kiadó
- TÁBORI György–TÁBORI Györgyné
1979 *Kiskőrösi szlovák népviselet.* Kis-
- kőrösi Városi Könyvtár, kézirat: 391 T11.
- TEPLICZKY János
1880 *Kis-Kőrös mezőváros leírása.* Budapest, Bagó Márton és Fiai
- TURAN Erzsébet
1982 *A szlovák nemzetiségi kultúra hagyományai Kiskőrösön.* Kiskőrösi Városi Könyvtár, kézirat: 390 T94.
- VAJKAI Aurél
1974 *Tótkomlós népi építésze.* A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 3. 135–210.
- ZÓLYOMI József
1983 *Nógrád megyei szlovákok.* Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve IX. 165–183.
- 1988 *Nógrád megyei szlovákok népviselete.* Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XIV. 25–101.
- ZSILINSZKY Mihály
1891 *Békés.* In: *Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képen VII. Magyarország II.* 429–443. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda

MÁRIA FLÓRIÁN

THE “KISKÖRÖS GÚNYA”

This article deals with the folk dress of Kiskőrös, a small town on the Great Hungarian Plain. The town having been depopulated during the Turkish occupation, the feudal lord of Kiskőrös brought Slovaks, mostly Protestants, to settle here in the early 18th century. Previous research by the Slovakian Research Institute of Hungary had been directed at how Kiskőrös, isolated in a Catholic Hungarian environment, preserved its language and religion; here, the author attempts to answer questions of whether there are surviving remnants of the former dress of Kiskőrös, and whether there were elements in the locally evolved “Kiskőrös costumes” which derived from Kiskőrös’ Slovakian ethnic background.

The impoverished settlers of the 18th century – Slovaks and Magyars intermingled – could have brought very little of their material culture from the Northern highlands of Hungary. Nor were the traditions and customs of the 700-odd settlers uniform, as they were recruited from ten different counties. In their new environment there was no opportunity for continuous Slovakian reinforcement which might have led to the evolution of a unique “Kiskőrös Slovakian culture.” They conformed to the Hungarian social hierarchy of the region and adopted the standard agricultural system of the Plain. By the late 19th century, Kiskőrös had become quite wealthy. This wealth was reflected in the clothing worn in the early 20th century; however, in light of the written sources the dress did not allude to their ethnic background or connection with their former homeland. In contrast, their “spoken language” did survive, reinforced by their retention of Protestant belief, and traditional family customs related to religion and to the yearly-cycle of church holidays.

Was it a result of these influences that Kiskőrös dress attained its mid-20th century form? The clothing worn by peasant-bourgeois women in agricultural towns between the Danube and Tisza rivers in the late 19th and early 20th century was quite similar. Local fabric stores, the increasing use of the sewing machine and provincial year-end sales by the major fashion stores led to an increasing urbanization of the clothes worn even in small villages. Nevertheless, at any given period of time there are differences in the clothing

of these towns, owing to differences in their social composition and levels of prosperity.

The clothing of the three communities examined in the article, Kalocsa, Kecel and Kiskőrös, were largely similar at the end of the 19th century. Later, Kalocsa's dress was "re-rustified," with a shortening of the skirt, pleats, and the use of bodices as outer garments. These changes were not followed in Kiskőrös. Meanwhile, the people of Kecel, formerly more rustic than Kiskőrös, were quicker to move toward contemporary city dress, preceding Kiskőrös in this regard. At the same time, analysis of the garment items once in use in the three communities mentioned, indicates that differences in the costumes of the three towns were occasionally caused by phase shifts in the introduction or rejection, abandonment of certain garments. For example, "Bácska silk," was considered a characteristic of the local dress of Kiskőrös, however, in the reality, it was in use in all three communities. Similarly, the reticulated "*cakknis*" skirts were once popular in all three places, but later fell from use outside of Kiskőrös, where the dyed *cakknis* skirts came to be called "Slovakian skirts" in neighboring communities, in reference to the ethnic heritage of Kiskőrös. Phase shift explains similarly the fact that in Kiskőrös black remained the color of the bridal dress longer than in other communities. At the same time, there are some old local features not connected to the common evolution of fashion in the neighboring communities. Examples of this are the Kiskőrös bonnets, headkerchiefs and bridal wreaths, whose forms and decorations originated from individual ideas of known local specialists. Another unique feature of Kiskőrös was to dye the hair black.

There is no question that the "Kiskőrös *gúnya*", the dress of Kiskőrös, evolved on a common, regional, non-ethnic basis and the inwwnts of Kiskőrös are regarded as a twentieth-century "costume group" on the Great Hungarian Plain. The basis of the Slowakian ethnic awareness of Kiskőrös, where Slovakian is still spoken today, is to be sought not in its material culture but in its intellectual culture, its language, and in its actively maintaind identity-feelings.